

فوزیہ پروین

لیکچرار، شعبہ سرانہکی، گورنمنٹ گریجویٹ کالج برائے خواتین، خانیوال

محمد سلیم

ایم فل، ڈیپارٹمنٹ آف پاکستانی لینگویج، علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، اسلام آباد

محمد فیاض

لیکچرار، شعبہ سرانہکی، بہاؤ الدین زکریا یونیورسٹی ملتان

سرانہکی ڈوہڑے وچ ترقی پسند تحریک دے اثرات

The Impact of Progressive Movement in Saraiki “Dohra”

Fauzia Perveen

Assistant Professor, Department of Saraiki, Govt associate College
for women Qadir Pur Raan, Multan

Muhammad Saleem

M.Phil, Department of Pakistani Languages, Allama Iqbal Open
University, Islamabad

Muhammad Fiaz

Lecturer, Department of Saraiki, Bahaudin Zakariya University
Multan

ABSTRACT

The term “Dohra” is derived from “Doh” which literally means defect or blame actually it is genre of poetry in which the poet blames his beloved while mentioning the unfaithfulness and separation of their beloved. In the Saraiki language “Dohra” is a favorite genre among the people. In this genre, topics such as mysticism, love, addiction, separation and longing have been discussed openly. With the passage of time the genre has undergone many changes, and like other Saraiki genre, traditional themes have been replaced by modern ideas and thoughts. Renowned poets associated with “Dohra” include Muhammad Yar Faridi, Norose, Shakir Shuja Abadi,

Ahmad Khan Tariq and Amanullah Arshad etc this article discusses the influence the progressive movement in Saraiki "Dohra".

KEY WORDS: *Progressive moment, Dohra, Poetry, Mysticism, Saraiki language, Genre, Theme.*

سرائیکی زبان اچ ڈوہڑہ تے کافی ہمیشہ من بھاندی صنف رہی ہے۔ کافی تاں طویل عرصہ راج کرن دے بعد آپنی شکل وٹائی تے تقریباً گم تھی گئی۔ جیویں اوند اروایتی انداز ہا، او ختم تھی گیا۔ حضرت خواجہ غلام فرید صاحب ۱۸۴۵ء، پیدائش تے وفات ۱۹۰۱ء کافی کون عروج بخشیا۔ ول ڈھیر عرصہ شعراء کرام انہاں دی تقلید کریندے رہ گئے۔ انہاں دے بعد وی بہوں سارے شعراء کرام کافی لکھی۔ لیکن او کوئی موضوعات اچ وڈی تبدیلی نہ گھن آسکے۔ خواجہ صاحب دے بعد حضرت مولانا نصیر الدین خرم پیدائش ۱۸۵۵ء تا وفات ۱۹۵۱ء کافی کون نویں موضوعات تے نویں رنگ ڈیون دے نال غزل وی لکھی۔ مزے دی گالھ ڈیکھو جو ڈوہڑہ من بھاندی صنف ہوون دے باوجود نہ خواجہ سیں ڈوہڑہ لکھیے نہ خرم بہاولپوری۔

ہن ڈیکھن آلی گالھ ایہ ہے جو ڈوہڑہ ہے کیا؟، ایندے بارے مختلف محققین، مختلف نظریات رکھیندن۔ زیادہ تر ایہو آکھیا ویندے جو ڈوہڑہ اصل راج "ڈوڑا" ہے، مطلب "دگنا" ہے۔ کیوں جو ایندے وچ چار مصرعے یا ڈو بیت ہوندن۔

پروفیسر دلشاد کلانچوی ایس حوالے نال آپنی کتاب "سرائیکی باغ بہاراں" اچ لکھیے۔ "ڈوہڑہ ڈوڑے شعر کون آہدن۔ یعنی ہک اچھی نظم جیندے وچ چار مصرعے ہوون آتے چارے آپت اچ ہم قافیہ آتے ہم ردیف آتے ہم وزن وی ہوون۔" (۱)

جھنگ دے ہک محقق ممتاز بلوچ وی ایں گالھ نال اتفاق کیے۔ انہاں دا آکھن ہے: "لفظ ڈوہڑہ دا مطلب ہے ڈوں واری آیا ہو یا شاعری دی صنف ڈوہڑہ دا مطلب ہے۔ ڈوں واری آیا ہو یا شعر۔ یعنی جیڑھی گالھ ہک شعر اچ بیان کرنی ہووے او کوں کھلار کے ڈو شعر اچ راہیں بیان کیتا گیا ہووے۔ ایویں چار مصرعیاں آ لے شاعری کون ڈوہڑہ آکھیا ویندے۔" (۲)

سرائیکی زبان دے مہاندے محقق ڈاکٹر سجاد حیدر پر ویزوی ایں گالھ نال اتفاق کیے۔ انہاں آکھیے جو: "عموماً ایندے وچ چار مصرعے یا ڈو بیت ہوندن۔ دراصل پہلے بیت لکھیے ویندے ہن۔ ول انہاں کون ڈوڑا یعنی دو گنا کیتا گیا تاں ایہ ڈوہڑہ بن گیا۔" (۳)

مزے آلی گالھ ایہ وی ہے جو کجھ حضرات محققین تے نقاد ایہ وی آہدن۔ جو ڈوہڑہ "ڈوہ" کنوں ہے۔
"ڈوہ"، ڈوس یا الزام کوں آہدن۔ ایں واسطے اہکجھی نظم جیندے وچ شاعر آپنے محبوب نال مکالمہ کریندے اُتے
اُوکوں ڈوس ڈیندے۔ یا اُوں سارے ڈوس آپنے ذمے لیندے اُتے آپنے نال تھیون آلی وانجھ، ڈوہ اُتے بیان کیفیات
کوں بیان کریندے۔ اُوکوں ڈوہڑہ آہدن۔

ایں بارے ظہور دھریجہ لکھینے جو:

"ڈوہڑے کوں ڈوہڑہ کیوں آکھیا ویندے؟ ایں بارے ڈوں دلیلاں ہن۔ ہک تاں ایہ جو
ڈوہڑہ، "ڈوہ" کنوں ہے۔ ایندا مطلب ہے جو شاعری دی زبان اچ محب آپنے آپ کوں
آپنے محبوب دے سامنے ڈوہاری یعنی مجرم دے طور تے پیش کریندے۔"^(۴)
جیکر لفظ ڈوہڑے اُتے غور کرتے تاں ساکوں ایندے معنی اُتے مفہوم کوں سمجھن اچ کوئی اُوکھ نی
تھیندی۔ کیوں جو ایہ صنف نظم یا غزل وانگوں کہیں ڈوہجھی زبان کنوں سراہیکی اچ نی آئی۔ بلکہ ایندی بنیاد سراہیکی
وسیب اچوں اُسری ہے۔

اصل اچ ڈوہڑہ "ڈوہ" دی تصغیر ہے۔ جیویں "میڈا" کنوں "میڈا"، "ڈکھ" کنوں "ڈکھڑا" وغیرہ ایویں ڈوہ
کنوں ڈوہڑہ ہے۔ ایں دلیل دے ثبوت کیتے سراہیکی زبان دے سب کنوں وڈے اُتے مقبول شاعر حضرت خواجہ
غلام فرید، دی شاعری وچوں ڈھیر ساریاں مثالیں پیش کیتیاں ونج سگدن۔ جیندے اچ انہاں جہوں سارے لفظاں
دی تصغیر کیتی اے، ہن ساکوں اسان آکھ سگدے ہن۔ جو ڈوہڑہ "ڈوہ" دی تصغیر ہے۔ ڈوہڑے کوں سراہیکی اچ بند
وی آکھیا ویندے۔ حالانکہ ایہ گالھ ٹھیک کانتی۔ کیوں جو بند چند مصرعیاں دا مجموعہ ہوندے۔
پنجابی دے محقق عبدالغفور قریشی دوہا یا ڈوہڑہ بارے لکھینے کہ:

ے پہلے مصرعے دا خیال ڈوہجھے شعر وچ سمویا ویندے۔ ایں طرحاں مضمون کوں ڈوڑا کر
کے صقیل کیتا ویندے۔ دوہے دیاں بے شمار جہاں ہن۔ جنہاں وچوں ۲۳ ودھیرے
مشہور ہن۔ عام طور تے ایندے وچ اُچے خیال دا اظہار کیتا ویندے۔"^(۵)
ڈوہڑے چار مصرعیاں توں زیادہ مصرعیاں اچ وی لکھیندے رہ گن۔ کجھ شعراء کرام، چھی چھی، ست
ست، مصرعیاں دے ڈوہڑے وی لکھن۔ ایندے علاوہ سوا مصرعے دا ڈوہڑہ وی لکھیا ویندے گئے۔
شمیم اچوی دا ایہ ڈوہڑہ ڈیکھو:

مک گین خوشیاں سبحناں با جھوں سر بار نماں دے آگین، کر دھو دہا گین
آن چیتے ڈکھ گائے پئے گن سکھ ساتھوں مکلا گین، کنڈولا گین
لوں لوں دیوچ نم جدائی دے پھٹ گین، شور چا گن، درد دھا گین
یار شیم توں جیں ڈینہہ نکھڑیے آس دے پھل مکلا گین، پاندہ سکا گین^(۶)
شلوک کوں وی کجھ محققین ڈوہڑہ آکھیے بھانویں جو شلوک ڈوں مصرعیاں دا لکھیند ارہ گئے۔ ول وی
ایتوں ڈوہڑے دے مترادف سمجھیا ویندے۔

محمد آصف خان ایں حوالے نال لکھیے:

"شلوک فارسی دے بیت وانگوں عام طور تے ہم قافیہ مصرعے دا ہوندے۔ جینکوں ہندی
(سنسکرت یا آپ بھرنش) وچ دوہا آکھیا ویندے۔ ملتان بولی اچ دوہے کوں ڈوہڑہ آہن۔ پر
ایہ ضروری نی جو شلوک یا ڈوہڑہ ڈوں مصرعیاں دا ای ہووے۔ ایہ ودھ مصرعیاں داوی تھی
سکدے۔"^(۷)

سرائیکی ڈوہڑہ بہوں قدیم صنف ہے۔ ایندے بارے گول پھول کروں تاں ایویں لگدے جو ایں صنف
دا وجود "رگ وید" دی شاعری اچ وی موجود ہا۔ بہر حال ایں قدیم صنف کوں اسان ڈوں ہزار سال پرانی آتے عوام
دی من بھاندی صنف آکھ سکدے ہیں۔

سرائیکی زبان آتے جغرافیہ داہک المیہ ایہ وی ہے۔ جو ایں علاقے وچ سیاسی آتے سماجی طور تے اتھل
پتھل تھیندی رہی ہے۔ ایں زبان دے رسم الخط مختلف اوقات اچ وکھو وکھ رہ گن۔ آج کے پاکستان اچ خاص طور
تے مسلم سرائیکیاں وچ عربی، فارسی، کنوں آون آلا رسم الخط ورتیا ویندا ہے۔

جڈاں جو ہندوستان اچ سرائیکی زبان بولن آلے ہندو شاعر آتے لکھاری گور مکھی یا لنڈا رسم الخط ورتیندن
۔ ایہا وجہ ہے پاکستان وچ سرائیکی زبان دے اصل باشندے آتے ادیب سرائیکی زبان دے ادب آتے پرچار کیتے۔
جیڑھے ویلے قلم چیندن۔ تاں سب توں پہلے ایہو وین ولیندن جو سرائیکی زبان اچ نثری ادب دی تھوڑے۔ حالانکہ
ایہ انہاں دی کم علمی ہے۔ کیوں جو سرائیکی زبان دا قدیم ادبی سرمایہ ہندی آتے لنڈا رسم الخط اچ لکھیند ارہ گئے۔
صورتحال ایہ ہے جو مسلم لکھاری ہندی تے لنڈا رسم الخط کنوں نہ صرف دور ہن۔ بلکہ جانڈے وی کانتی۔

مہان سراینکی شاعر تے دانشور سئیں اشوالال آپنے ہک مضمون اِج لکھیے جو ڈوہڑہ رام چندرجی دی زرمیہ
نظم دی کتاب "رامائن" نال جڑیا ہویا ہے۔ ایہ ڈوہڑے دا قدیم روپ ہے۔

ایویں ہک اردو ادیب سید مظہر جمیل آپنی کتاب "جدید سندھی ادب" اِج لکھیے:

ترجمہ: "دوہے دا وجود امیر خسرو دے زمانے دا ہے۔ جیکوں بعد وچ بھگتی تحریک دے بانی

رامانترانے بھگت کبیر عروج آتے پجائے۔ لیکن سندھ اِج ڈوہڑے ایں توں وی قدیم ہن۔

محمد بن قاسم دی سندھ آمد ویلے وی ایندا وجود ملدے۔" (۸)

عربی فارسی رسم الخط وچ ڈوہڑے دے حوالے نال جیڑھی پہلی تحریر دانشوراں بیان کیتی اے۔ او

حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی تے حضرت مخدوم حمید الدین حاکم دے سوالی جوابی ڈوہڑے دی ہے۔ ایں حوالے

نال ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر آپنے مقالے "سراینکی شاعری دار تقای" وچ لکھیے۔

حضرت شیخ بہاؤ الدین زکریا ملتانی ۵۶۶ھ سب توں پہلے آپنے خط اِج حضرت مخدوم حمید اللہ کوں ہک

ڈوہڑا بھجوا یا۔ اوندے جواب اِج مخدوم حاکم شیخ الاسلام کوں ہک ڈوہڑا لکھیا۔ حضرت زکریا ملتانی دا ڈوہڑا ہے۔

حاکم آپ ہیں، حکم آپ (کریں آپ) آپ وچار

جے دن گانوں لے کئی ولہ وار

جے دن لدھیامندے نہ ہار

جیں ٹانگ نہ تو لہا سے کیویں لنگھسن پار

حضرت حاکم جیڑھا جوابی ڈوہڑا لکھیا اوندے صرف ترائے مصرعے محفوظ رہ گین۔

حاکم آپ ہو حکم کرو (کیا) میں وچار

جنہاں اللہ نقالی نیا آتے ہی محمد یار

جنہاں ٹانگ نہ تو لہا سے بھی لنگھسن پار (۹)

سراینکی دوہڑے دی قدامت دا اندازہ اتھوں وی لایا وچ سگدے۔ جو ایں صنف دا بو تا (مادہ) لوک ادب

اچوں ابھر دے تے ول تحریر دے رواج پکڑن نال اینٹوں سارے شاعراں مقبول بناون اِج اہم کردار ادا کیتے۔

سرائیکی ڈوہڑے دی تعریف دے بعد ایندی ہیئت بارے جانن وی ضروری ہے۔ سرائیکی ڈوہڑے دی ہیئت دامشادہ کروں تاں کلاسیکل ڈوہڑے ڈوں یا ترائے مصری، چار مصری، پنج مصری، چھ مصری تے ست اٹھ مصری ملدن۔

معاصر سرائیکی ادب اچ اکثر شعراء کرام چار مصری ڈوہڑے تخلیق کریندے رہ گین۔ البتہ فیض محمد دلچسپ، امیر بخش دانش تے انہاں دے شاگرداں پنج چھ مصری ڈوہڑے دی روایت کول کئی جاہر قرار رکھیے۔ مثال دے طور تے امیر بخش دانش داہک ڈوہڑا ڈیکھو:

رُتیں ولیاں ساڈے سجن نہ ولینے، جڈاں دیس سنبھالیے کونجاں
ہک اکھ توں نیر ہزار گیم، ڈنیہہ رات ہنجو بہہ پونجاں
کون تتی دے درد و نڈاوے، کیڑی لوخ پلوخ آں
میڈے جگر کول چھیت ہزار کیتے لڈ گئے سجنیں دیاں مونجھاں
اوپے ساون دانش ول گھن آئے نہ گاج نہ گونجاں^(۱۰)

اساں ہن توئی ڈوہڑے بارے کجھ گالھ کیتی اے۔ ایندی جان وندی وی ضروری ہے۔ ہن ڈہدے ہیں جو جدید تے ترقی پسند ڈوہڑے دامنڈھ کیوں بدھا۔ جیویں جو پہلے عرض کیتا گئے۔ جو سرائیکی ڈوہڑا لوکاں دی ہک من پسند صنف ہے۔ وقت ویلے نال ڈوہڑاں اصناف وانگوں ایندے اچ وی روایتی مضامین دی جاء جدید خیالات تے سوچ آئی اے۔

ایں خطے اچ ترقی پسند تحریک داہک فائدہ ایہ تھئے جو ادب برائے ادب دی بجائے ادب برائے حیاتی تے ادب برائے مقصد دا نظریہ اگوںہاں تھئے۔ ایں تحریک دے ذریعے ہک آکھجی سانجھ پیدا تھی ہے۔ جیندی وجہ توں مزاحمت سامنے آئی ہے۔ اجتماعی مسئلے دا بیان زیادہ تھی گئے۔

جدید سرائیکی ادب پوری حیاتی دا احاطہ کیتے تے جدید ڈوہڑا پہلے کنوں وی زیادہ نکلا تھئے۔ سچی گالھ ایہ ہے۔ جو ڈوہڑا سرائیکی ادب دی روح ہے۔ موجودہ دور اچ ساڈے کول ترقی پسند ڈوہڑا آکھن آلیاں دی ہک لمبی تندیر ہے۔

سرائیکی شاعری دی تاریخ ڈسیندی ہے۔ جو طویل عرصے تیں تصوف ایندا اوڈا حصہ ہئی۔ محمد یار فریدی سیں کول جدید ڈوہڑا گو شاعر اں دامام سمجھیا ویندے۔

اس سلسلے ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر بجا فرمائے:

"سرائیکی زبان دی شعری ادب دی تاریخ وچ نوروز ہک دیستان دی حیثیت رکھیندے۔ صدیاں تے کھنڈیا تصوف تے اوندی روایت تے او پہلا شاعر ہے جنہیں لہناہک نو لیکارستہ بنائے۔ انہاں دے کلام وچ فنی تے فکری انفرادیت ہے۔ نوروز جدید سرائیکی زبان دی شاعری دا ایرابدھے تے تصوف دی روایت کوں چھوڑتے آپنے واسطے فن دیاں نویاں راہیں گولیاں۔" (۱۱)

نوروز واگنوں خرم بہاولپوری تے یتیم جتوئی دی سرائیکی شاعری اچ جدید رجحانات متعارف کرائن۔ دراصل قیام پاکستان دے بعد سرائیکی شاعری خاص طور تے سرائیکی ڈوہڑے اچ جیڑھی تبدیلی آئی ہے۔ اوگنوں اسان جدید سرائیکی شاعری دانواں روپ آکھ سکدے ہیں۔ اس شاعری اچ فکر، مزاحمت تے آپنی سنجان دے نویں کچھ سامنے آئیں۔ سرائیکی شاعری کوں تحریک پاکستان تے مذہبی رجحان وی بہوں متاثر کیتے۔ چیزاں دا ہک جاء توں تیزی نال ڈو جھی جاء تے بچن، حیاتی دے روز ڈیہاڑی معاملات وی ساڈے ادب اُتے اثرات مرتب کیتن۔

مولوی نصیر الدین، خرم بہاولپوری، خوشتر ججوی، یتیم جتوئی تے صابر مبارک پوری اس عہد دے نامور شعراء ہن۔ انہاں دی سنجان کافی ہے۔ لیکن اس صنف دے اثرات ڈوہڑے اُتے وی پئے۔ سچی گالھ ایہ ہے جو خرم بہاولپوری، صابر مبارک پوری تے یتیم جتوئی دی شاعری جدید ڈوہڑے واسطے ہک پل دا کردار ادا کریندی ہے۔ انویں تاں ڈوہڑے اچ صوفیانہ تے عشقیہ مضامین دی بھرپور رہ گئی اے۔ لیکن ۱۹۷۰ء دے بعد ڈوہڑے اچ ترقی پسند رجحانات آپنی جاء بنائی۔

ڈوہڑے دی خوبصورتی دا ایہ انداز ڈیکھو:

دلڑی پھاتی سرگئی چھاتی، مفت حیاتی گل گئی
یار و سائی جگرتے کاتی، مفت حیاتی گل گئی
یار نہ پاتی ہک ڈنہیہ جھاتی، مفت حیاتی گل گئی
سر نوروز ملامت چاتی، مفت حیاتی گل گئی (۱۲)

محمد بخش نوروز دا عہد خواجہ فرید دا عہد ہے۔ خواجہ غلام فرید سیں دی کافی ہند سندھ تیں جانی پچانی، سنی تے پڑھی ویندی اے۔ محمد بخش نوروز ہوں زمانے تصوف دا سہارا گھنڈے۔ عوام دی گالھ کیتی اے۔

محمد بخش نوروز عوامی جذبات دانہ چھڑا ترجمان ہا۔ بلکہ عشق دے میدان دا شہسوار ہا۔ انہاں دی شاعرانہ سادگی تے وسبی حیاتی آپنے عہد دے معروضی حالات دا ہک اہمکھاشیشہ ہے۔ جیندے وچ شاعر تے اوند المیہ مکالمہ کریندا نظر دے۔

نوروز ہک اہمکھاش باغی شاعر ہے۔ جیڑھا آپنے ڈوہڑیاں وچ عشق، محبت تے ہجر فراق دے آپنے نولیکے مضامین تے جدید فکری رجحانات نال نشا برتھیندے۔
شوق شراب محبت دیاں میکوں گھنیاں یار پلایاں
درمے خانے وحدت والے سے سے چساں چایاں
بے خود قرب حقیقی دیاں بھر ڈتیاں یار صراحیاں
بخش تنور تھیاتن ساڈا، جڈاں تاراں عشق ملایاں^(۱۳)

جیویں ایں مقالے اچ کئی واری ذکر تھے جو پاکستان دی تاریخ اچ ون یونٹ دا قیام، بنگلہ دیش دا وجود اچ آون، مقامی قومیتیاں دی سنبان دامنسہ، معاشی، معاشرتی تے سیاسی مسالں شعراء کوں بے حد متاثر کیتا۔ ملک دے حکمران طبقات، سیاسی شعور دا مظاہرہ کرن دی بجائے تنگ نظری تے علاقائی تعصب دا مظاہرہ کیتا پہلی گالھ تاں ایہ جوگھٹ وگھٹ ۳۳ سال فوج براہ راست حکمران رہی۔ اوندے بعد نواز شریف برداران کوں طویل عرصہ حکومت کرن دا موقع ملیا۔ تاں انہاں دی ساری توجہ پنجاب اتے رہ گئی۔ انہاں جان بوجھ تے سرانیکی خطے کوں نظر انداز کیتا۔ لازمی گالھ اے تعلیم دی کمی، تکنیکی تے طبعی اداریاں دی تھوڑاں خطے دے لوکاں اچ احساس کمتری پیدا کیتا۔ مقامی سیاست دان ہمیشہ طاقت دے بھائیوال رھیے۔ جڈاں جو شعراء تے ادباء دی ہک وڈی تعداد ایں ظلم، جبر تے ناانصافی دے خلاف لکھیائی۔ ایں دوران سرانیکی شاعری اچ بدلاؤ آیا۔ جیڑھا حیران کن ہا۔

کافی تے ڈوہڑا عام طور تے صوفیانہ تے عشقیہ صنف سمجھی ویندی ہئی۔ لیکن ایں وی ترقی پسندی دے رستے دا انتخاب کیتا۔ ایہ کوئی نویں گالھ کاناں ہئی۔ دنیا دے ہر خطے اچ سیاسی حالات دی وجہ توں اتھوں دا ادب وی متاثر تھے۔ سرانیکی شاعر ایں توں پچھوں کیویں رہ سگدا ہا۔ اتھوں دے شعراء وی آپنیاں ساریاں اصناف اچ معاشی تے سیاسی مسالں اُتے شاعری کیتی تے لوکاں کوں حیران کر ڈتا۔ کیوں جو ساڈے خطے اچ مشاعرے دی روایت طاقتور رہی ہے۔ ہیں سانگوں شاعر ایں سیاسی مسالں بارے خوب لکھیائی۔ اوڈوہڑا جیندے اچ صوفیانہ تے عشقیہ مضامین ہوندے ہن۔ اوندے اچ سیاسی موضوعات وی زیر بحث آون شروع تھی گئے۔

اس خطے اچ ترقی پسند تحریک داہک فائدہ ایہ تھئے۔ ادب برائے ادب دی بجائے ادب برائے خیالی تے ادب برائے مقصد دا مقصد سامنے آیا۔ اس تحریک دے ذریعے ہک اچھی سانجھ پیدا تھئی۔ جیندی وجہ کنوں مزاحمت سامنے آئی۔ اجتماعی مسائل بارے زیادہ گالھ تھئی۔ جیویں تاریخ آپنے آپ کوں گولیندی پئی ہووے۔ جدید سرائیکی ادب پوری حیاتی دا احاطہ کیتے تے جدید ڈوہڑا پہلے کنوں وی زیادہ نکلڑا، موثر، متحرک تے مستحکم تھئے۔ سچی گالھ ایہ ہے جو ڈوہڑا سرائیکی ادب دی روح ہے۔ بلاشبہ ساڈے کول ڈوہڑا آکھن آ لے شعراء دی ہک وڈی تندریر ہے۔ سیانے آبدن ہر نویں چیز آپنے عہد وچ جدید ہوندی ہے۔ ول ماضی دا حصہ بن قدیم تھی ویندی اے۔ جدید سرائیکی شاعری توں مراد او عہد ہے۔ جڈاں ترقی پسند تحریک دے اثرات اتھاں آئے۔ پاکستان بنن دے بعد ڈوہڑا لکھن آ لے شعراء اچوں نور محمد سائل، حسرت ملتانی، صوفی فیض محمد دلچسپ، جاننا جتوئی، اقبال سوکڑی، مشکور قطب پوری، سرور کربلائی، ملک آڈھا خان، فیض محمد سندھڑ، سفیر لشاری، پرسوز، سونا خان بے وس، احمد خان طارق، آزاد شاہ، امیر بخش دانش، شمیم اچوی، شاکر شجاع آبادی، امان اللہ ارشد، مصطفیٰ خادم، مشتاق سبقت، اعجاز ڈیروی تے ڈوجھے بہوں سارے شعراء کرام دے ناں سامنے آئے۔

اساں ول ول ترقی پسندی تے جدیدیت دی گالھ کر بندے ہیں۔ دراصل جدیدیت ہے کیا؟ ایہ دراصل ہک اچھی اصطلاح ہے۔ جیڑھی بہوں وڈی تحریک دی صورت ابھرتے سامنے آئی ہے۔ ساختیات، پس ساختیات، قیماں، مارکسزم، کمیونزم، ترقی پسندی، ادب برائے ادب، ادب برائے زندگی، جدیدیت تے مابعد جدیدیت وغیرہ۔ اچھیاں تحریکاں ہن جنہاں نہ صرف ادب کوں متاثر کیتے۔ بلکہ دنیا دے سماجی ڈھانچے وچ وی ڈھیر ساری تبدیلیاں پیدا کیتن۔ جینویں پہلے عرض کیتا گئے۔ جو ڈوہڑے اچ صوفیانہ عشق، محبت ہجر و فراق، اہل بیت نال محبت تے ایہو جیہیں ڈوجھے موضوعات اُتے کھل تے گالھ تھیندی رہ گئی اے۔ لیکن وقت گزرن دے نال نال ایندے اچ کئی تبدیلیاں آئین۔ شعراء کرام آپنے ماحول، مزاج، وسیب تے رسماں ریتاں دے نال بدلے ہوئے فن پاریاں وچ تخلیقی کارنامے سرانجام ڈتن۔ روایات، وسیبی قدراں تے یکسانیت توں انحراف پسندی کہیں ویلے انسان کوں بغاوت دے نیڑے گھن آندی اے۔ انسانی تخیل، سوچ تے فکر دے اثرات جتھاں اُوندی عام حیاتی تے پوندن۔ اتھائیں انسانی ادب وی انہاں اثرات کنوں بچ تے نی رہ سکد۔ حالات وی تبدیلی انسانی شعور دا ارتقاء اوند تہذیبی وٹپ، فکری دھارا علمیت تے محسوسات وی تبدیل تھیندے رہ گئے۔ ادبی سرگرمیاں اچ وی

تنوع آیا۔ پر نویس چیز یا ادبی شاہ پارہ وسیب کوں اَن بھاونا لگا۔ ایندے خلاف کئی آوازاں وی اُٹھن بلکہ کجھ تحریکاں
وی معرض وجود اچ آندن۔

ڈاکٹر فہیم اعظمی دا آکھن ہے:

"ایہو جیہیں باغی تے منحرف ادیب ہر دور اچ ملسن۔ جنہاں دیاں ادبی کوششاں دا لکراؤ
آپنے عہد دے مروجہ مذہبی، سیاسی، جمالیاتی موضوعات تے اسلوب نال تھیندا رہ
گئے۔" (۱۴)

جے ایہ آکھوں جو ہر نویس فکر آپنے دور اچ جدید یا جدید ترین سڈجین دی مستحق ہوندی ہے۔ تاں ایہ غلط
نہ ہوسی۔ ہر نویس فکر نوں اسلوب تے نویں تجرباتی لکھت وی او دور دا جدید ادب ہوندے۔ ادب دی ایہ جدت ہن
صطلاح دے طور تے ور تہجین پئے گئی اے۔ ایندے کنوں اصل اچ روایتی ادب، آرٹ، فن تعمیر، فن سنگ تراشی،
مذہبی عقائد، سماجی وسیب تے ایندے نال جڑیل ادب دانویں معاشی، وسیبی، صنعتی تے سائنسی چنگائی کنوں فائدہ چاون
جدیدیت ہے۔

مونجھ، ماپوسی، گھٹن تے انسانیت دی بے قدری کوئی حیاتی نی۔ جدیدیت ایں جمود کوں تڑیندی اے۔
نویں نویں امکانات دے در کھولیندی ہے۔ گالھ کرن آلی ایہ ہے جو نویں نکور خیالات دے اظہار کوں جدیدیت
آہدن۔ ایں تناظر اچ جیڑھیلے اسماں سرائیکی شعر و ادب اچ خصوصاً ڈوہڑے دی ونکی دا ویورا کریندے ہیں۔ ساکوں
تسلی بخش جدت تے ترقی پسندی صاف نظر آندی اے۔ شروع اچ ڈوہڑے دے موضوعات دا دائرہ مذہب تے
اخلاقیات تہن محدود ہا۔ ول ایندے اچ عشق و محبت دے معاملات آئے۔ ڈوہڑے دی صنف انہاں موضوعات کوں
بلندیاں تہن پُجایا۔ ۲۰ صدیں دے آخر تے ۲۱ وی صدی دے منڈھ ایں صنف اچ نویں نویں خیالات آئے۔ انہاں
اچوں ترقی پسندی دارنگ غالب ہا۔ اڈوہڑے اچ زور آور طبقات دے خلاف گالھ تھن۔ مزدور دی گالھ
تھن۔ غریب طبقے بارے کھل تے گالھ تھن۔ حالانکہ ڈوہڑے اچ ایندے تصور کا ناہا۔ اتھوں ایہ گالھ ثابت تھیندی
ہے۔ جو وقت ویلھے نال جینویں زندگی دے ہر شعبے اچ تبدیلی آندی اے۔ ایویں ادب اچ وی سوچ فکر تے خیالات
بدلے رہ ویندن۔

ترقی پسندی کیوں جو روایت کوں تروڑتے اگوں تے ٹری ہئی۔ ایہا وجہ ہے۔ صاحب فکر طبقہ ایں گالھ
کوں سمجھ تے ایں تحرک نال کھڑ گیا۔ شعراء جدید موضوعات سیاسی، سماجی تے فکری گالھیں ڈوہڑے دے ذریعے

کیتیاں۔ جدید ڈوہڑے اچ استحصال، اوبھانویں کہیں وی شکل اچ ہووئے۔ اوندے خلاف لکھیا گئے۔ اتفاق ایہ ہے۔ جو سرانیکی خطہ ہمیشہ حملہ آوراں دی زداچ رہ گئے۔ وجہ ایہ ہے جو ایہ دھرتی دریاواں دی دھرتی ہے۔ ہر کوئی جانڈے جو زندگی پائی نال ہے۔ پائی جتھاں زراعت کیسے بنیادی اہمیت رکھیندے۔ اُتھاں انسانی زندگی ایندے بغیر ناممکن ہے۔ ایں دھرتی دی خوشحالی ایں دھرتی دا دشمن رہی ہے۔ حملہ آور اینکوں سونے دی چیرٹی سمجھ کراہیں لئیندے رہ گئیں۔ ہر دور اچ ایندے نال ظلم تھئے۔ مزے دی گالھ ہے۔ قدیم دور ہووئے یا جدید ہر دور اچ زور آور آپنی طاقت تے اختیار کیسے، مقامی بندے کوں ماریئے۔ ایہ سلسلہ طویل عرصہ توں جاری ہے۔ حملہ آوری دے اوزمانے لڈ گئے۔ ترکاں، یونانیاں، ڈچ، افغانیاں دے بعد احمد شاہ ابدالی، محمود غزنوی تے آخر اچ مغل ایں حملہ آوری دا تسلسل ہن۔ مغلاں دے سر اُتے انگریز آئے۔ ایہ جدید دور دی حملہ آوری ہئی۔ جیڑھی ہندوستان اُتے تجارت دے نال اُتے تھئی تے ہولے ہولے انگریز جدید اسلحے اور عقل دے زور تے پورے ہندوستان اُتے قابض تھئے۔ قدرت دی گالھ کہیں شئے کوں دوام کائی۔

انگریز بہوں ذہین، منظم تے ترقی پسند لوک ہن۔ انہاں برصغیر دا نقشہ ای بدل ڈتا۔ ایہ صورتحال ڈیکھ برصغیر دے طاقتور طبقے انگریز نال رل گئے تے خوب فائدے چاتے۔ ول انگریز وی نہ رہیئے۔ برصغیر تقسیم تھیا، پاکستان وجود اچ آیا۔ ۱۹۷۱ء توں پہلے پاکستان ڈوں ہن، ہک مشرقی پاکستان، ڈو جھا مغربی پاکستان۔ ڈوہا نہیں دے درمیان ہک ہزار کلومیٹر دا فاصلہ ہا۔ آدھ اچ ازلی دشمن ہندوستان ہا۔ ول مشرقی پاکستان بگلہ دیش بن گیا۔ ایہ کیوں تھیا۔ ایہ ہک لمبی بحث ہے۔ ایندے پچھوں وی طاقتور طبقات دا حرص ہئی۔ باقی بچدے پاکستان اچ وی ایہا کھیڈ جاری ہے۔ جیندی وجہ توں غیر ترقی یافتہ علاقیاں دے لوک شاعری اُتے جھم دے ذریعے احتجاج کریندن۔ انہاں اچوں سرانیکی خطے دے لوک سرفہرست ہن۔ ظلم اور استحصال دے خلاف اتھوں دی شاعری لوکاں کوں حیران کر ڈتے۔ جتھاں کوئی ڈوہڑے اچ محبوب دا ذکر کریندے ہن۔ اُتھاں ہن ظلم تے نہ انصافی دے خلاف گالھ تھیندی اے تے کھل تے تھیندی اے۔

اُونکوں آکھیں رانجن زل گئے ہیں ساڈے بیٹ تے کال گزر دا پئے

ساڈی سڑدی جھوک توں پاسہ کر ہر باکروال گزر دا پئے

ایہ یاد وی نی ایں حال دیوچ ایہ کتواں سال گزر دا پئے

اساں ارشد پھینگ کوں سکدے پیوں "سندھ" سکھڑاں نال گزر دا پئے^(۱۵)

ایویں تاں سراینکی اچ ڈوہڑا لکھن آلیاں دی ہک وڈی تندیر ہے۔ لیکن اساں اتھاں کجھ نامور شعراء کرام دے ڈوہڑے اچ ترقی پسندی دے آثار گولیندے ہیں۔

شاکر شجاع آبادی (۱۹۵۱ء)

شاکر شجاع آبادی ۱۹۵۱ء موضع شیر پور (لودہراں دی ہک وستی) دے نیڑے چاہ ٹے آلہ اچ پیدا تھئے۔ بہوں چھوٹی عمر اچ بیمار تھی گے۔ ویلے سر علاج نہ ہوون پاروں معذوری دا شکار تھی گئے۔ گھر دے حالات کوئی چنگے نہ ہن۔ ہیں ساگوں صرف چار پنج جماعتاں پڑھ سکینے۔ ایندے بعد پڑھائی چھوڑتے محنت مزدوری شروع کر ڈتی۔ انہاں کوں شاعری دا شوق تھیا۔ تاں انہاں پہلے پہلے ڈوہڑا آکھیا۔ شاکر بہوں سارے شعراء کنوں اصلاح گھنن دی کوشش کیتی۔ لیکن معذور ہوون پاروں کہیں وی توجہ نہ ڈتی۔ ایندے بعد ہک ڈنہیہ شاکر خواجہ غلام فرید سیں دے مزار تے پُچ گیا تے آپنی پریشانی دا اظہار کیتس۔ ہوں ڈنہیہ خواجہ غلام فرید سیں کوں روحانی مرشد من تے باقاعدہ شاعری شروع کر ڈتی تے محمد شفیع توں شاکر شجاع آبادی بن گئے۔ جینویں انہاں کوں مشاعرے پڑھن دا موقعہ ملیا۔ تاں انہاں کوں بے پناہ داد ملی۔ کیونکہ سراینکی خطے اچ مشاعرے دی روایت بھر پور رہ گئی اے تے ہن وی ہے۔ ہن تونی انہاں دے ڈھیر سارے شعری مجموعے سامنے آچکن۔

۲۰۰۳ء	جھوک پبلشرز	۱۔ ایہ ڈاکنی درداں دی
۱۹۹۶ء	جھوک پبلشرز	۲۔ پتھر موم
۱۹۸۹ء	بزم شعاع سراینکی، احمد پور شرقیہ	۳۔ پیلے پتر
۲۰۰۱ء	جھوک پبلشرز، ملتان	۴۔ خدا جانے
۲۰۰۱ء	جھوک پبلشرز، ملتان	۵۔ دعا جانے خدا جانے
۲۰۰۱ء	مخدوم پبلشرز، ملتان	۶۔ سراینکی دامان
۲۰۰۱ء	مرتب، زید جعفری، زید پبلشرز، ملتان	۷۔ شاکر دے ڈوہڑے
سن	مخدوم پبلشرز، ملتان	۸۔ شاکر دے قطعے
۲۰۰۱ء	مخدوم پبلشرز، ملتان	۹۔ شاکر دیاں غزلاں
۲۰۰۲ء	وسیب سراینکی ادبی سنگت مرکز، ملتان	۱۰۔ کلام شاکر
۲۰۰۰ء	جھوک پبلشرز، ملتان	۱۱۔ لہو دا عرق

۲۰۰۵ء

۱۲۔ منافقاں توں خدا پچا وئے جھوک پبلشرز، ملتان

شاکر دے ڈوہڑے ہر اُوں جاء تُئیے ویندن۔ جتھاں سرانگیکی زبان بولی ویندی اے۔ بھانویں جو شاکر ڈھیر پڑھیا لکھیا کائتی۔ لیکن اوندی شاعری اچ ترقی پسند رجحانات بھر پور طریقے نال موجود ہن۔ پرانے رستے کوں پرانی فکر کوں چھوڑتے اگوں دا پندھ کرن ترقی پسندی اے۔ شاکر اے گالھ چنگی طرحاں جانندے۔ پہلی گالھ تاں اُوں ہر صنف اچ شاعری کہیتی اے۔ لیکن اوند اڈوہڑا زبان زد عام ہے۔ اوندی وجہ صرف ایہہ ہے جو اُوں غریب تے مظلوم طبقے دی گالھ کہیتی اے۔ ڈوجھا مشاعرے پڑھن کیتے اُونکوں پورے سرانگیکی وسیب اچ ونبخنا پوندے۔ اُوں روہی، تھل، دامان دی غربت اکھیں نال ڈٹھی اے۔ غربت بھوگی وی ہے۔ ہیں ساگوں اوند اہر شعر ہک وین ہونندے۔ جیڑھاسدھا لوکاں دے دل اُتے اثر کریندے۔

رہا ڈھدا بیٹھاں تڑ تڑ کے تیدی دنیائے جو تھیندا پئے

کوئی بلھے شاہ، کوئی مہر علی، باہو سلطان سندی پئے

کوئی کوٹ مٹھن دا شہزادہ وچ جگ دے ڈیکھ چھیندا پئے

ہک شاکر ہے تیدی دنیا وچ جیڑھامو یاں لیکھے جیندا پئے^(۱۲)

ایہ ڈوہڑہ اوندی ذات دا دکھ ہے۔ ول ایہو دکھ اوندی کائنات دا دکھ بن ویندے او مظلوم، بے گناہ تے مجبور لوکاں کوں ڈھدے تاں اوند اکلام وین بن ویندے۔ شاکر دی شاعری بارے ڈاکٹر گل عباس اعوان دا اکھن ہے۔

"شاکر شجاع آبادی صحیح معنیاں اچ عوامی شاعر ہے۔ آج کے دور اچ عوام اچ اوندی مقبولیت عروج تے

ہے۔ اوندی وجہ اوندے ڈوہڑے دا عوامی مزاج ہے۔ اُوں آپنی شاعری وچ عوامی مزاج دی گالھ ای نی کہیتی۔ بلکہ

اوں عوامی مشاہدے دیاں گالھیں شاعرانہ انداز تے لہجے اچ کر کے عوام دے دل اچ آپنی جاء بنائی اے۔"^(۱۳)

شاکر شجاع آبادی کیوں جو نکلے لا بیمار تھی گیا ہا۔ بیماری اُونکوں معذور کیتا تے معذوری اُونکوں شاعر بنایا۔

معذوری دی وجہ توں شاکر انسانی روئیاں کوں ہبوں نزدیک کنوں ڈٹھے۔ اوند ا کوڑ محسوس کر کے لازمی گالھ ذاتی

زندگی دے تجربے انسان کوں ہبوں کجھ سکھیندن۔ انسانی سماج سچ تے کوڑ، محبت تے مفاد پرستی دا منبع ہے۔

ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر دا ہک شعر ہے:

اتھ بھائیوال سبھے عیش خوشی دے بنزدن

کون آندا ہے بھلا درد و نڈاون کیتے

کہیں مجبور تے لاچار بندے کون ڈیکھ تے لوک اوندے نال ہمدردی کریندن۔ لیکن اتھوں ٹن دے بعد فوراً بھل ویندن۔ شکر ہے جو سارا نظام خدا نے آپنے کول رکھیا ہوئے۔ ڈوجھی گالھ انسان ہر رنگ اچ موجود ہے۔ چنگاوی ہے مندادی۔ اچ بھیس حالات اچ شاکر دی شاعری مزید نکھری۔

ایہ حق بندہ اسنخناں دا آڈکھ دا حال و نڈیندے

کھڑے پیریں تھی تے ول ویندے چا منت بہارتے لیندے

نہ ڈیون ہا مداد کوئی نہ خیر خیریت کریندے

نہ شاکر ہوندیں سنخناں دے لاوارث لوک سڈیندے^(۱۸)

شاکر شجاع آبادی دے سرائیکی ڈوہڑے سرائیکی وسیب دا بھرواں منظر نامہ پیش کریندن۔ انہاں دے ڈوہڑے اچ سارے رنگ موجود ہن۔ پیار محبت، محبوب دے ناز نخرے، جیڑھے جو شاعری دا ہک سوہنا وصف سمجھے ویندن۔ بعد اچ شاعری دے اندر معاشی، معاشرتی تے سیاسی موضوعات وی آگئے۔ شاکر دے ڈوہڑے سدھے ہوندے ہن۔ اوں کڈا ہن کوئی گالھ لگ چھپ تے نی کیتی۔ ایہا وجہ ہے جو اوندی شاعری عام لوکاں دے دلاں اچ جاء بنائی اے۔ جے او اپنی شاعری اچ مشکل تشبیہاں تے استعارے استعمال کرینداتان شیت اوندی شاعری اتنی معروف نہ ہوندی۔ شاکر شجاع آبادی او خوش قسمت شاعر ہے۔ جینکوں حیاتی اچ بھر پور پزیرائی ملی۔ اچ بھیس خواہش تاں ہر شاعر کریندے ہن۔ اچ بھیس شہرت کہیں کہیں کون نصیب تھیندی اے۔

عبدالرشید انتر (۱۹۷۴ء)

عبدالرشید انتر سرائیکی ڈوہڑے دا ہک مہاندراناں ہے۔ آپ ۱۹۷۴ء دیرہ غازیخان دی وستی "نوجا" موضع خان پور جمالی اچ پیدا تھئے۔ گھر دے حالات بہتر نہ ہون پاروں تعلیم دا سلسلہ جاری نہ رکھ سکے۔ انہاں ۱۹۹۰ء اچ شاعری شروع کیتی۔ انہاں دی ہک کتاب "کیکھڑو" ۲۰۰۴ء اچ چھپ تے سامنے آئی۔ انہاں دے ڈوہڑے دے موضوعات ترقی پسند سوچ دے مظہر ہن۔ او فطرت نال بہوں محبت کریندے ہن۔ درخت، پرندے، جانور، انہاں دی شاعری اچ ہر جاء موجود ہن۔

جیڑھا گھر ہوندا ہا بکھیاں دا، او بدل کر اہیں بیگا گھر تھی گئے

اودرخت پرانا صدیاں دا او کرسیاں، میزاں، در تھی گئے

ایہ حال اساڈے ڈیکھ کر اپیں، ساڈے پکھڑو ڈھیر سفر تھی گئے
ساکوں اشتر کہیں دی نظر لگی، آساں ماکھی لوک زہر تھی گئے^(۱۹)

آج کے ماحول یاتی آلودگی دے دور آج ماحول دوست شاعری ہک وڈا وصف ہے۔ اُتلے ڈوہڑے آج ہک
درخت دی اہمیت دا ذکر کیتا گئے۔ جیندے نال نہ چھڑا انسانی زندگی جڑی ہوئی اے۔ بلکہ پرندیاں دی گزر گزران
وی درخت نال ہے۔ ہک درخت دے کٹیجین نال سارا منظر نامہ بدل ویندے۔ او جاء جتھاں درخت موجود ہا۔
ویران تھی ویندی اے۔ پرندے اڈ ویندن۔ جانور کول بدھن کیتے چھان نی راہندی۔ ایہ ہک ترقی پسند سوچ ہے۔ جو
انسان ہر شے کول آباد ڈیکھن چاہندے۔ درخت دے کٹیجین نال انسانی آسائش دیاں چیزاں تاں بن ویندن۔ لیکن
نقصان ہیں توں زیادہ تھیندے۔

ہیں گالھوں سیانے آہدن۔ ضرورت دے پکھوں بھجو، خواہش دے پکھوں نہ بھجو کیوں جو خواہش انسان
کو برباد کر ڈیندی ہے تے ول آپنی خواہش وی تکمیل کیتے سب کجھ کر گزاردے۔ اتھاں نقصان شروع
تھیندے۔ ترقی پسندی چھڑا نظم جبر دے خلاف بولن نی پرندیاں نال، جانوراں نال، حیواناں نال محبت کرن وی ترقی
پسندی اے۔ عبدالرشید اشتر دی شاعری ایہ گالھ بدرجہ اتم موجود ہے۔ زیادہ تعلیم نہ ہوون دے باوجود وی اشتر ترقی
پسند سوچ رکھن آلا شاعر ہا۔

آئی دیغرتاں تیریاں آئیے ٹریے ڈھور مسافر دیغرتاں کول
رل نال کانویں کتر تیچے، کئی مور مسافر دیغرتاں کول
پکھیں نال نہ کئی پرمار سلگین کمزور مسافر دیغرتاں کول
توں وی ٹراشتر پندھ بھر پوسیانہ بھور مسافر دیغرتاں کول^(۲۰)

عبدالرشید اشتر دے ڈوہڑیاں آج ساکوں و سبھی سہنپ تے لوک دانش وی نظر آندی ہے۔ اشتر صاحب
وستی دے راہن آ لے ہن۔ سچی گالھ اے لوک دانش وستیاں ٹھٹھیاں اچوں ہتھ آندی اے۔ ایوں پہا کے تے
اکھاں وی و سبھی دانش دا حصہ ہن۔ جیڑھے موقع محل تے ورتیے ویندن تے گالھ آج وزن پیدا تھی ویندے۔ سرائیکی
و سبب آج کیوں جو بہوں عرصے کنوں جاگیر دارانہ نظام رائج اے۔ ہک غریب آدمی دی جاگیر دار دے آگوں کیا
اوقات ہوندی اے۔ ہر پاسے چپ دی شاہی ہوندی اے۔ اچھھیں حالات آج ہر بندہ ایہ چاہندے جو کوئی سچ آلاون
آلا ہووے۔ لازمی گالھ ہے، شاعر ادیب ایہ کم کریندن۔ نہ صرف سرائیکی خطے آج بلکہ دنیا جہاں دے مظلوم خطیاں

انج شاعر تے ادیب غریب دی آواز بن تے سامنے آئین۔ تاریخ بھری ہوئی اے۔ سر اینگی خطے دی ترقی پسند شاعری وی حیران کن ہے۔ ایں بے باکی دی ہک وجہ وقت دابدلن وی ہے۔ ہن 'مطلق العنان حکومتاں کائنی۔ بادشاہی نظام کائنی۔ جو ہک بندے دے حکم تے تلوار نال سرلیہہ ونجے۔ ہن ترقی یافتہ جمہوری دور ہے۔ زور آور طبقات دے جبر دے باوجود شاعر آپنی گالھ وچ گج تے کریندے۔

ہے نندر محبت مرئی گئی، کر شعور جہان جگاوئے
متاں سانگ دی سنگت یاد آوس کوئی پڑھ قرآن جگاوئے
ہاچتے چپرے لفظیں وچ کوئی ڈے آذان جگاوئے
کرے اشتر سیت سجاک متاں کوئی جاگدا آن جگاوئے^(۲۱)

عبدالرشید اشتر دے سر اینگی ڈوہڑیاں انج ساکوں امید نظر آندی اے۔ طاقت ہے جیڑھی قاری کوں حوصلہ ڈیندی ہے۔ ساڈے خطے کوں امید تے حوصلے دی اشد لوڑ ہے۔ ایں دھرتی دے مونجھے ماندے لوک مسلسل بے روزگاری، جبر تے نہ امید دی دے ہتھوں مجبور ہن۔ او کوئی آسرا گو لیندن۔ ایتجھیں حالات انج شاعر انہاں کیتے حوصلہ بن تے آندے۔ آس دا ڈیوا بلیندے۔ لوکاں کوں جیون دی ڈس ڈیندے۔ اگوں تے ودھن دا حوصلہ ڈیندے۔

آن جتی برق عطا کیتو ساڈی سوچ سمیت سماعت ہوئی
ساڈے اُتے قہر دا قرہ پیا، ساڈے نال ساڈی اوقات ہوئی
ایں وقت نہ شکل وٹائی آپنی ڈینہہ نال ولا گئی رات ہوئی
تیں اشتر مہت دے مہت رکھیے، ساڈے بے مہتی کائنات رلی^(۲۲)
احمد خان طارق (۱۹۲۴ء)

احمد خان طارق (۱۹۲۴ء) وستی شاہ صدر الدین انج پیدا تھئے۔ انہاں دا تعلق درمیانے طبقے دے ہک زمیندار گھرانے نال ہا۔ سندھ دریادی سبھی من تے آباد ایں وستی انج پیدا تھیون آلے احمد خان طارق ۱۹۲۵ء انج شاعری شروع کیتی۔ نور محمد ساک دے شاگرد تھئے۔ دریاتے بیٹ انہاں دی زندگی تے شاعری دا خاص حصہ ہن۔ دریاء، دریادی وسوں، انہاں دے مسائل خوشیاں، غمیاں کوں جیڑھے طریقے نال احمد خان طارق قلم بند کیتے ایہ انہاں دا خاصہ ہا۔ ایں لحاظ نال او ہک ترقی پسند ڈوہڑا گو ہن۔ جو انہاں بیٹ دے سماجی مسائل کوں ثقافتی خوبصورتی نال رلاتے

عوام تئیں بچائے۔ انہاں دے درد و الم دا اظہار کر کے انہاں کوں جیون دی سک ڈٹی اے۔ ترقی پسندی وی ایہا ہے۔ جو روایت کوں تروڑتے اگوں دا پندھ کیتا ونجے۔
انہاں دے ڈوہڑے بارے ڈاکٹر نجیب حیدر ملغانی آکھینے:

"سرائیکی شاعری دی ہک مکدی ہوئی صنف ڈوہڑہ ایس دھرتے دے مزاج دے بہوں قریب ہے۔ سیں احمد خان طارق ایس صنف کوں نہ صرف زندہ راہون دا حوصلہ ڈتے۔ بلکہ ایس سمجھن واسطے وی آسانی پیدا کیتی ہے۔ جو تخلیقی تجربے دا حسن کہیں صنف دی پابندی توں باہر ہوندے۔ وڈے تخلیقی تجربے دا اظہار کہیں وی صنف اچ ہووے صرف آپنی توانائی نال زندہ راہندے۔" (۲۳)

احمد خان طارق سیں نور محمد سائل دے لائق ترین شاگرد ثابت تھئے۔ ۱۹۴۵ء کوں گھن کے ہن تئیں انہاں سرائیکی شاعری دی بے پناہ خدمت کیتی اے۔ ڈوہڑہ، گیت، غزل تے مشتمل انہاں دا درجہ ذیل کتاباں چھپ تے سامنے آئین۔

- ۱۔ گھروں دا تانویں سوچ سنجان سرائیکی سنگت، شاہ صدر الدین، دیرہ غازیخان ۱۹۸۹ء
- ۲۔ احمد خان دے ڈوہڑے دبستان سحر، دیرہ غازیخان ۱۹۹۳ء
- ۳۔ طارق دے ڈوہڑے دنور پبلی کیشنز، نور پور نورنگا ۱۹۹۳ء
- ۴۔ متاں مال ولے سوچ سنجان سرائیکی سنگت، شاہ صدر الدین، دیرہ غازیخان ۱۹۹۵ء
- ۵۔ میکوں سی لگدے سوچ سنجان سرائیکی سنگت، شاہ صدر الدین، دیرہ غازیخان ۲۰۰۱ء
- ۶۔ بیٹ دی خوشبو جھوک پبلشرز ملتان ۲۰۰۲ء
- ۷۔ ہتھ جوڑی جُل سوچ سنجان سرائیکی سنگت، شاہ صدر الدین، دیرہ غازیخان ۲۰۰۵ء
- ۸۔ عمراں دا پورھیا سوچ سنجان سرائیکی سنگت، شاہ صدر الدین، دیرہ غازیخان ۲۰۰۷ء
- ۹۔ سسی پنوں جھوک پبلشرز، ملتان ۲۰۰۷ء
- ۱۰۔ میں کیا آکھاں ریکو ویلفیئر کوئلہ گرمانی، دیرہ غازیخان ۲۰۱۳ء

احمد خان طارق ہر صنف اچ طبع آزمائی کیتی ہے۔ لیکن انہاں دا ڈوہڑا زبان زد عام تھئے۔ انہاں دی شاعری بارے ڈاکٹر گل عباس اعوان لکھینے:

"انہاں آپنے ڈوہڑے وچ بیٹ، بیٹ دے حال، چڑیاں، کاں، طوطے، درخت، کھوہ، بیڑی، پتن، موہانے تے اٹھاں کولیں ایں طرحاں پیش کیتے جو اوساریاں چیزاں بے جان نو جاندارنی بنیاں بلکہ بیٹ دے سارے منظر احمد خان طارق دے ڈکھ وچ برابر دے شریک ہن۔" (۲۴)

بھانویں جو انہاں دی شاعری اچ دریا، بیٹ، بیٹ دی وسوں دا منظر نامہ نشا برہے۔ لیکن ایندے اندر ہک ترقی پسند سوچ موجود ہے۔ جتھاں او دریا وسدے لوکاں دے مسائل بارے گلہ کریندن۔ اٹھاں اگوں ودھن دا درس وی ڈیندن۔ وسیب کول موندھ اچوں باہر کڈھیندن۔ ایہا ترقی پسندی ہے۔ مایوسی گناہ ہے۔ احمد خان طارق کڈا ہیں مایوس نی تھئے۔ بھانویں جو انہاں دا تعلق دیہاتی سماج نال ہا۔ لیکن ترقی پسند شعراء تے ادیبیاں نال رل بہن دے بعد انہاں ترقی پسند مضامین کول آپنی شاعری اچ جاء ڈتی۔

انہاں دی شاعری بارے ڈاکٹر اشوال لکھتے:

"ڈوہڑا سندھ وادی دا اور ردھم ہے جیڑھا اتھوں دے ہر بندے وچ صدیاں توں وسدا آندے، سندھ وادی دا ہر بندہ ڈوہڑا نہ صرف سوچ سگدے۔ بلکہ لکھ وی سگدے۔ "رامائن" واگوں اینکوں آج وی پوری ہک اخلاقیات دا درجہ حاصل ہے۔ سرائیکی شاعری اچ خیر شاہ توں بعد احمد خان طارق ایہ درجہ انویں حاصل اے۔ جینویں عمر خیام کول رباعی اتے حافظ شیرازی کول فارسی غزل وچ حاصل ہا۔ اسان خوش قسمت ہیں۔ جیڑھے آج وی ڈوہڑے کول زندہ ڈھدے پئے ہیں تے احمد خان طارق دے درشن کیتے س۔" (۲۵)

جیویں میں پہلے عرض کیتے۔ سرائیکی ڈوہڑے دا مزاج ایں دھرتی دے مزاج نال بہوں ملدے۔ ایہا وجہ ہے جو ایندے اندر دھرتی دے سارے موضوعات، سارے ڈکھ، سارے کھل ہاسے، ساریاں رونقناں، سارے دروہ، سارے گیز بیان کیتے وچ سگدن۔ احمد خان طارق ڈوہڑے کول ذریعہ اظہار بنائے تے سمجھا بنائے جو ایندی عوام اچ مقبولیت پہلے کنوں وی ودھ گئی اے۔ انویں تاں ڈوہڑا وادی سندھ دی قدیم توں قدیم شعری صنف دے طور تے موجود ہے لیکن احمد خان طارق اینکوں ہک نواں رنگ ڈتے تے دریا، بیٹ تے اوندی وسوں نال جوڑتے عروج تے پجائے۔ سرائیکی زبان دے بہوں سارے نینگر شعراء کرام انہاں دے اسلوب دی نقل کیتی اے۔ بلکہ انہاں دے خیالات کول آپنے لفظاں اچ اگوں تے ٹورینے۔

سئیں احمد خان طارق سندھ وادی داوسوان ہے۔ سندھ وادی ہمیشہ، پیار، محبت، امن، مساوات تے زل مل تے راہن داسبق ڈتے۔ صوفیاء دی ایس دھرتی لوکاں کوں تروٹن دی بجائے جوڑیے۔ اتھوں دی شاعری اچ ترقی پسندی، عاجزی، انکساری، نمائنتے پیار محبت جہیں جذبے دے ذریعے سامنے آئی ہے۔ ایہا وجہ ہے۔ جو احمد خان طارق آپنی شاعری وچ بر ملا طور تے فرقہ پرستی دی نفی کیتی اے۔ او فرقے نال نی بلکہ انسان نال محبت کریدن۔ ڈوجھے لفظاں اچ اسماں آکھ سگدے ہیں۔ جو انسان دوستی، پیار تے ملکی ہم آہنگی وی انہاں دی شاعری دانشاںبر حوالہ ہن۔

اسماں کلہیاں پڑھ پڑھ انج رہ گئے، جل کہیں دے کول نماز پڑھوں
ہتھ بدھ بھانویں ہتھ کھول پڑھوں ایہ پھول نہ پھول نماز پڑھوں
ہتھ تہنچ مسجد رقص کروں، پاگل وچ دول نماز پڑھوں
جتھاں طارق ڈرکے نہ ہوون اوہا مسجد گول نماز پڑھوں^(۲۶)

شاعر معاشرے دا احساس ترین انسان ہوندے۔ او اپنے آسوں پاسوں تھیون آلے واقعات کنوں آکھ نوٹی نہیں کر سگدا۔ ہر واقعہ، ہر صدمہ اوکوں پریشان کریندے۔ احمد خان طارق جیڑھی وسوں وار راہن آلاہا۔ اوہر ویلے کہیں نہ کہیں عذاب اچ راہندی اے۔ کڈاہیں چھل دا عذاب، کڈاہیں تس دا عذاب، کال کر بہہ دا عذاب، کیوں جو بیٹ دے بندے دی گذران مال مویشی نال جڑی ہوئی اے۔ دریا داواہن، ساون داوسن، ہر صورت خیر، چنگی دی خیر ہوندے۔ کیوں جو ایندے نال اوندی روزی روٹی جڑی ہوئی ہے۔ جے دریا چڑھ آوے۔ ڈھاگ ونبجے تاں وی مصیبت ہے۔ احمد خان طارق اچجھیں مناظر کوں ڈاڈھے سوھنے طریقے نال بیان کیتے۔ اوندی وجہ ایہ ہے کہ ایہ کوئی سنی ہوئی گالھ نی۔ انہاں دا اکھیں ڈٹھا حال ہے۔ ایسے حالات انہاں کوں موٹھے کریندے ہن تے خوشیاں وی ڈیندے ہن۔

انہاں دے تجربات انہاں دے ہر ڈوہڑے اچ موجود نظر آندن:
تیدے بھانیاں دی پھک دھو کیتے، تیدے مال جڈاں دیکار سنئیے
ہائے ہائے دے ہوکے ڈے ڈے کے ول ہک بے دے بٹکار سنئیے
تیدے حال ڈھکیئے ایس حال ڈھکیئے، بئی جھوک دے مال ڈھکار سنئیے
ہک طارق ہیر زہیر کھی جیندے وین کندھی دے پار سنئیے^(۲۷)

احمد خان طارق داڈوہڑا موضوعاتی حوالے نال آپنے اندر ڈھیر سارے رنگ رکھیندے۔ جنہاں اچ ترقی پسند سوچ اتم طور تے موجود ہے۔ انہاں دی ترقی پسندی آپنی دھرتی، آپنے وس وسیب نال جڑی ہوئی اے۔ انہاں ہمیشہ دھرتی وسدے لوکاں دے ڈکھ کوں نشاہر کیتے۔ ول ڈکھ نہ صرف ڈکھ نی تھئے، ڈکھ تے مونجھ اچوں نکلن دادرس ڈتے، حوصلہ ڈتے۔ وسیب دے ڈکھاں کوں احمد خان طارق لفظاں داروپ پوائے۔ گنگے پاتے لوکاں دی ترجمانی کیتی اے۔ انہاں لوکاں دے جذبات کوں لفظاں داچولا پواتے ظالم طبقات اگوں دھاں ڈتی اے۔ احمد خان طارق صرف بیٹ دی گالھ نی کیتی، بلکہ روہی وی انہاں دے شعری رنگاں اچوں ہک رنگ اے۔

تیڈی روہی واقف ازل کنوں تیڈیاں مونجھاں چاتون نال ودین
کجھ تاگھاں بھال سنبھال کیتے، کجھ تاگھاں تانوں نال ودین
تیڈی روہی دے ساہ دارتے، اکھیں سانوں سانوں نال ودین
سب طارق نال آزاد تھئے۔ تیڈیاں ڈاچیاں ڈانوں نال ودین^(۲۸)
اقبال سوکڑی (۱۹۳۸ء)

جدید دور اچ اقبال سوکڑی سرانجی شاعری اچ ہک وڈاناں نمیا ویندے۔ روایت توں جدت تین انہاں دا شعری پندھ حیران کن تے شاندار ہے۔ آپ ۱۹۳۸ء تونہ دے نزدیک ہک وستی "سوکڑ" اچ پیدا تھئے۔ سوکڑ نال نسبت دی وجہ توں انہاں کوں "اقبال سوکڑی" سڈیا ویندے۔ ۱۹۶۱ء بطور بے وی ٹیچر وستی حیدر آلہ توں عملی زندگی شروع کیتی۔ اقبال سوکڑی استاد امام بخش درویش کوں اپنا روحانی استاد من کر اپن شاعری شروع کیتی۔ ہوں زمانے انہاں کوں مانہ احمد انی وچ ہک وڈے سرانجی مشاعرے اچ عظیم سرانجی شعرائی، جانباز جتوئی، کشنی ملتانی، یتیم جتوئی، سرور کربلائی، نور محمد ساکلی ڈیروی، فیض محمد دلچسپ تے مہجور بخاری نال مشاعرہ پڑھن دا موقع ملیا۔ این طرحاں او تونہ اچوں نکل کے باہروی مشہور تھئے۔ ہن توئی انہاں دیاں درج ذیل کتاباں چھپ چکن۔

- ۱۔ اٹھواں آسمان ناصر پبلی کیشنز، دیرہ غازیخان ۲۰۰۵ء
- ۲۔ اقبال سوکڑی دے چونویں ڈوہڑے دبستان سحر، دیرہ غازیخان ۱۹۹۱ء
- ۳۔ ڈکھ دی جج ڈیرہ کتاب گھر دیرہ غازیخان ۱۹۷۵ء
- ۴۔ چونویں ڈوہڑے تے قطعے دبستان سحر، دیرہ غازیخان ۱۹۹۱ء
- ۵۔ کالے روہ چٹی برف انڈس پبلی کیشنز، دیرہ غازیخان ۱۹۷۸ء

۶۔ لیر ولیر بچھانواں	دلیستان سحر، دیرہ غازیخان	۱۹۹۲ء
۷۔ ورقہ ورقہ زخمی	دلیستان سحر، دیرہ غازیخان	۱۹۸۴ء
۸۔ ہنجوں دے ہار	عامر اکیڈمی، لاہور	۱۹۷۳ء
۹۔ بے انت	سجاک ادبی سنگت، شادان لنڈ	۲۰۱۱ء

اقبال کیوں جو دامان دے راہن آئے ہن تے دامان وسدے لوکاں دی حیاتی بہوں اوکھی ہوندی ہے۔ انہاں آپنے وسیب دا گہری نظر نال مشاہدہ کیتے۔ انہاں دی شاعری اچ دامان دے سارے رنگ موجود ہن۔ جڈاں اقبال سوکڑی ڈوہڑا لکھن شروع کیتا تاں اوروایتی دور ہل۔ انہاں دے ڈوہڑے دی روایتی انداز دے ہن۔ انہاں اچ محبوب داسراپا، اوندیاں جفاواں دے گلے، ہجر و وصال دیاں گالھیں عام ہن۔
روایتی انداز دا ایہ ڈوہڑہ ڈیکھو:

تیدیاں اکھیں پہلے بہوں کجھ ہن، پاسر مہ سحر انگیز نہ کر
ایہو آکھیا من میڈا چن قاتل میڈے سامنے کاتیاں تیز نہ کر
تیدے عین شباب دی تاب نمی ہتھوں ناز قیامت خیز نہ کر
متاں رشک توں مر اقبال ونجی، کہیں بے کوں سجدہ ریز نہ کر^(۲۹)

اقبال سوکڑی دے سرائیکی ڈوہڑیاں اچ عشق و محبت دے جذبات وافر مقدار اچ موجود ہن۔ اوہک سچے عاشق وانگوں آپنے عشق اچ قربانیاں ڈیون واسطے ہر ویلے تیار ہن۔ انہاں کوں ایں گالھ دا پک ہے۔ جو عشق ہک اینجھالا فانی جذبہ ہے۔ جیڑھا عاشق کوں مر نئی ڈیندا۔ اقبال سوکڑی آپنے ڈوہڑیاں اچ آپنے تخلص "اقبال" کوں ڈاڈھے سوہنے طریقے نال ورتیے۔ او آپنے تخلص کوں مختلف انداز اچ ایں طرح ورتیندن۔ جو چس آویندی اے۔

یاسب کوئی سبھاں نال وسے یا موت محال نہ تھیوئے
جیویں عشق کریندے عاشق نال ایویں کہیں دے نال نہ تھیوئے
میڈے دن دا ہینک لوک سنے دلدار کوں حال نہ تھیوئے
جیڑھا اچ اقبال کوں نہیں ملد اشالا بے اقبال نہ تھیوئے^(۳۰)

اقبال سوکڑی بلاشبہ روایتی شاعری وی راج کے کیتی اے۔ لیکن وقت بدلن نال جینویں سماجی، معاشرتی تے سیاسی حالت تبدیل تھیں۔ انہاں دی شاعری اچ وی بدلاؤ آئے۔ اقبال سوکڑی آپنی ترقی پسند سوچ پاروں وی

وسیب اچ جاتے سنباتے ویندن۔ اوہک جمہوریت پسند دے طور تے پورے وسیب اچ مشہور ہن انہاں ہمیشہ مارشل لاء دے خلاف آواز بلند کیتی اے تے ہمیشہ حق سچ دا علم چاتے۔ انہاں زمینی حقائق کوں آپنی شاعری دا موضوع بنائے۔

ایں حوالے نال سنیں اسلم رسولپوری آہدن:

"بلاشبہ اقبال سوکڑی آپنے ڈوہڑے کوں نویں موضوعات نال ہم آہنگ کیتے۔ انہاں سرائیکی شاعری وچ ماضی دے تصوف دی خیالی روایات توں ہٹ تے جدید دور دی زمینی حقائق دا سامنا کیتے تے آج کے انسان دے اصلی ڈکھاں کوں آپنی شاعری دا موضوع بنائے۔"^(۳۱)

دامانی ہون دی وجہ توں انہاں دی شاعری اچ دامان پورے طور تے موجود ہے۔ انسانی زندگی دے مسائل، موسماں دی بے پرواہی، جاگیر دار، وڈیریاں دے مظالم انہاں دی شاعری اچ موجود ہن۔ ہک ترقی پسند ہون پاروں انہاں ہمیشہ قدامت پرستی تے روایت پسندی دی نفی کیتی اے۔ انہاں آپنے وسیب دے ڈکھاں تے وسائل کوں ڈاڈھے سوہنے طریقے نال شاعری دا موضوع بنائے۔ ایہوہک وڈے شاعر دی نشانی ہے کہ او وقت دیاں نزاکتاں کوں سمجھے تے اوندے مطابق گالھ کرے۔

ساکوں ورثے دیوچ خوف ملین اسماں بدھنے دیوچ ڈرسوں پئے
ساڈی تس ہے کئی سوسالیں دی اسماں خاب اچ بڈسوں ترسوں پئے
ساڈا جیون جو جگ دا ہے جگ جیت کے بازی ہر سوں پئے
اقبال جے وسوں مرویسوں اسماں سمجھ نہیں روزا بھر سوں پئے^(۳۲)

اُتلے ڈوہڑے اچ شاعر آپنے پورے شعور نال ظلم دے خلاف آواز بلند کریندا ہے۔ ایں طرحاں دا بیانیہ شیت کہیں بے شاعر کول ہووے یا ایہ انداز کہیں کول ہووے۔ یعنی ورثے اچ انتہائی محرومیاں ہن، اسماں بدھنے اچ وی ڈرسوں پئے۔ ڈوجھی لائن اچ تس، دامان دا علاقہ ڈوعدا ہاں اچ راہندے، بارشاں نہ تھیون تاں تس تریہہ مریندی اے۔ جے زور دیاں بارشاں آون تاں ہر شے لڑھ ویندی اے۔ ہن کیا ایندے پچھوں صرف قدرت دا عمل دخل ہے۔ یا حکمران طبقات دی زیادتی وی موجود ہے۔ آزادی دے ۷۴ سال گزرن دے باوجود

کہیں وی نہیں اُتے کوئی ڈیم نی بن سکيا۔ بے حکمران وقت ایں گالھ تے توجہ ڈیندے تاں آج اتھوں دی وسوں ایں
عذاب اچ نہ ہوندی۔ شاعر آپنی شاعری دے ذریعے احتجاج کر سکدے۔

اقبال سوکڑی جدید سرانجی ڈوہڑے دا استاد دنیا ویندے۔ انہاں سارے موضوعات کوں ڈاڈھے سوہنے
طریقے نال ڈوہڑیاں دا موضوع بنائے۔ ایہا وجہ ہے جو ترقی پسند تحریک اچ ترقی پسند حلقے اچ انہاں کوں عزت تے
احترام نال پڑھیاتے سنیا ویندے۔

امان اللہ ارشد (۱۹۷۲ء)

امان اللہ ارشد ۵ مارچ ۱۹۷۲ء کوں حجب عباسیاں تحصیل خانپور، ضلع رحیم یار خان اچ پیدا تھئے۔ انہاں دی
وستی داناں دیرہ دوست محمد ہے۔ آپنے علاقے اچوں ابتدائی تعلیم حاصل کیتی۔ ایف اے کرن دے بعد روزگار
دے چکراں اچ پئے گئے۔ امان اللہ ارشد ۱۹۸۱ء اچ شاعری شروع کیتی، جگ مشہور شاعر صوفی فیض محمد دلچسپ کوں
استاد بنایا۔

ہن توئی انہاں دیاں درج ذیل کتاباں چھپ تے سامنے آئین۔

۱۹۹۰ء	نور پور نورنگا، دلنور پبلی کیشنز	۱۔ ارشد دے ڈوہڑے
۱۹۹۱ء	نور پور نورنگا، دلنور پبلی کیشنز	۲۔ عشق دیاں پنڑگاں
۱۹۹۲ء	نور پور نورنگا، دلنور پبلی کیشنز	۳۔ کاغذ دی بیڑی
۱۹۹۲ء	ملتان، جھوک پبلشرز	۴۔ میڈے ساہ دی ٹور تے ٹردا جُل
۱۹۹۵ء	رحیم یار خان سنجوک سرانجی ادبی سنگت	۵۔ ہنجوں دے ڈیوئے
۱۹۹۳ء	جنڈ پیر کمال، دلچسپ سرانجی سنگت	۶۔ ارشد دے ڈوہڑے
۱۹۹۳ء	رحیم یار خان سنجوک ادبی سنگت	۷۔ ارشد دے قطعے
۱۹۹۶ء	نور پور نورنگا، دلنور پبلی کیشنز	۸۔ سک داساون
۲۰۰۲ء	جنڈ پیر کمال، دلچسپ ادبی ایسوسی ایشن	۹۔ اکھیں خاب جگارے
۲۰۱۴ء	جھوک، پبلشرز، ملتان	۱۰۔ آسرا فقریں دا
۲۰۱۴ء	جھوک، پبلشرز، ملتان	۱۱۔ دھمال

جدید ترقی پسند شاعری ارج امان اللہ ارشد ہک معتبر ناں ہے بھانویں جو اوندی شاعری وی آپنا سفر روایت کنوں شروع کیتے۔ لیکن عمر گزرن تے دل زندگی دے تجربات اوکوں بہوں کجھ سکھائے۔ انویں تاں اوندے ڈوہڑے دے موضوعات اوہے روایتی ہن لیکن بعد ارج اوندے موضوعات ارج ترقی پسندی شدت نال آئی ہے۔ اوندی وجہ سرائیکی خطے دے معاشی تے سیاسی حالات ہن۔ تس، کجھ، نگ تے غربت سرائیکی خطے دی خاص نشانیاں ہن۔ کیا ایہ خطے شروع کنوں ایویں ہا۔ ایہا سوچن تے سمجھن آلی گالھ ہے۔ جیڑھی دھرتی تے سندھ واہندا ہووے۔ جیندیاں زمیناں زرخیز ہون، اتھوں دے لوک بے وسی دی حیاتی گزارن۔ انہاں دی کمائی جاگیر دار وڈیرے تے حکمران طبقات چا ونجن، تاں ول شاعر احتجاج ضرور کریندے۔ امان اللہ ارشد دے ڈوہڑے آج روایت دے خلاف بغاوت بھر پور طریقے نال موجود ہے۔

میڈی روہی سنج تیز ایلبر ایس سال تباہیں پھیر مارینے
ہر جھوک تباہ ویران ہنباہ ایویں گدے پھیر ادیہہ مارینے
و دے بے گھر تھی تے زلدے ہیں، ساکوں وقت دی گردش دریہہ مارینے
ڈوہیں مویوں ارشد پائی توں تیکوں چھل مارے میکوں تریہہ مارینے^(۳۳)

امان اللہ ارشد دی شاعری وسیبی رنگاں نال رنگی ہوئی اے۔ انہاں نے واہندے دریا، بیٹ، مال تے لاکڑ وانگ حولیاں دا ذکر کیتا ہے تے نال اتھوں دی غربت، بے وسی تے بے روزگاری داوی ذکر ہے۔ ایہا شئے امان اللہ ارشد کون ڈوجھے شاعر ان کون منفرد کریندی اے۔ امان اللہ ارشد کون سنج تے وی شوق نال سنیاہیندے۔ اوندی آواز ارج ردھم ہے۔ ڈوجھا اوندے موضوعات ارج تنوع ہے تے ایہا گالھ اوکوں معتبر کریندی اے۔ حالی اوندی شاعری دا پندھ جاری اے۔ جیویں جیویں عمر و دھدی پئی اے۔ اوندے شعور تے فکر ارج دی اضافہ تھیندے پئے۔ انہاں دی شاعری بارے ڈاکٹر گل عباس اعوان آبدن۔

"امان اللہ ارشد بہوں زیادہ طبقاتی شعور رکھیندے۔ او سمجھدے جو ایہ وسیب امیر تے غریب دے درمیان ونڈیا ہو یا ہے۔ تسال پڑھ لکھ تے وڈے دانشور تاں تھی سگدے وے لیکن امیر دے سامنے زیادہ معزز تے عزیز اوہو ہے۔ جیڑھا اوندے وانگول امیر ہے۔"^(۳۴)

تس تے تریہہ امان اللہ ارشد دی شاعری دا ہک وڈا موضوع ہے۔ اوند تعلق کیوں جو روہی نال وی ہے۔ ایہا وجہ ہے جو اوندے مشاہدے تے تجربے ارج روہی دے عذاب، تس، کجھ، تریہہ، تم طور تے موجود ہوندی

اے۔ روہی و سدیاں دی حیاتی پانی نال جڑی ہوئی اے۔ پانی صرف بارشاں دے بعد نصیب تھیندے۔ کیوں جو زیر زمین پانی باڑا تے کھار اے۔ جینکوں نہ جانور نہ پرندہ پی سگدے۔ اے کجھیں حالات اچ روہی دے لوک روہی اچ راہندن تے حیاتی گزریندن۔ اوندی واحد وجہ انسانی جبلت ہے۔ انسان کڈاپیں وی آپنی دھرتی کوں نی چھوڑیندا۔ پہاڑ دے بندے کیتے پہاڑ نعت ہے۔ جتھاں ساول ہے لیکن جتنے مرضی مشکلات ہن پر او آپنی دھرتی نہیں چھوڑیندا۔ جے کوئی سرسبز علاقے دا بندہ، شہر دا بندہ اچانک روہی آونجے۔ تاں انہاں دی گزر گزران ڈیکھ تے حیران تھیندے، ارمان کریندے۔ جو ایہ لوک کتنے مصیبت زدہ ہن۔ حالانکہ جتنے او خوش ہوندن ایندا او اندازہ نی لاسگدے۔

کڈہیں نظر جے مہر دی بھالیں چاسیں و سدے ے ہیوں تیڈے پاڑے وچ
توں سوچی رات دی اوڈھ اندر کوئی روندے کیوں تیڈے پاڑے وچ
نہیں ارشد کہیں ڈینہہ بھامہ بلدی نہ دکھدے دھوں تیڈے پاڑے وچ
ہو سیں جگ دا حاتم کیا تھی پیا، اسان کجھ مرگیوں تیڈے پاڑے وچ^(۳۵)

امان اللہ ارشد دے ڈوہڑے اچ ترقی پسندی نشا بر ہے۔ ترقی پسند سوچ اچ تبدیلی داناں ہے کہ تہاں کیوں ظلم، نا انصافی دے خلاف کھڑے غریباں تے مظلوماں دی گالھ کرن، ظلم دے گھر اچ سو جھلے دا ڈیو ابا لن ہے۔ سرانگنی خطے دے شعراء کرام ون یونٹ بنن دے بعد حیران کن شاعری کیتی اے۔ آج ایہا شاعری ایں خطے دے لوکاں دی متڈتے جان بنی اے۔ ایندے اچ امان اللہ ارشد دا حصہ اہم ہے۔ امان اللہ ارشد ہک ترقی پسند ہونون پاروں آپنے وسیب تے پوری نظر رکھیندے۔ انسان کوں ہمیشہ آپنی دھرتی، وطن، وسیب تے مان ہوندے۔ امان اللہ ارشد دا ڈوہڑا ترقی پسندی اچ کہیں کوں گھٹ کانتی۔

تریہہ کھر ڈیاں مار پئی تندی ہے، دم آخر تیں کہیں ٹوبھے تے
رگڑتی گھلج تے بجنا ہے تن تھی دھنیں دھنیں کہیں ٹوبھے تے
ساہ باقی جیکر سنجھ توڑیں ونج تھیں سیں کہیں ٹوبھے تے
جے راہیں ارشد موت آوئے، میڈی لاش پچائیں کہیں ٹوبھے تے^(۳۶)
سیف اللہ آصف (۱۹۶۶ء)

سیف اللہ آصف "کالا" ضلع دیرہ غازی خان دارا ہون آلا ہک درویش منس انسان ہے۔ دور پرے دیہات اچ راہن دے باوجود او اہک ترقی پسند تے باشعور ہے۔ اوندی شاعری رنگاں دا ہک جہان ہے۔ جنہاں اچوں

اُتم درشن کلچر ہے۔ او بیٹ دے نیڑے وسدے۔ ہک پاسوں دامان دے رنگ، ڈو جھے پاسوں بیٹ دے رنگ اوندیاں اکھیں اچ وسدن۔ ڈوہڑا اوندی خاص سخاں ہے۔ جیندے اندر وسیب دے مظلوم طبقات دے ارمان خوشیاں، غمیاں تے ڈکھ موجود ہن۔ او مونجھ اپوں خوشی دے رنگ گول گھندے۔ جیون دی سبک اونکوں مونجھانی تھیون ڈیندی اورل وسدیاں کون جیون تے خوش راہن دادرس ڈیندے۔ سیف اللہ آصف سرائیکی شاعری کون یاد رگار ڈوہڑے ڈتن۔ جیڑھے زبان زد عام ہن۔

ساڈے بیٹ تے غربت چھاگئی اے اسان پتن دیاں چھاہیں ویچ ڈتن
اسان جھوک دے وسدے ون ویچین، اسان مینگھاں لاہیں ویچ ڈتن
ساڈے مال وکائے منڈیاں تے اسان کانے کاہیں ویچ ڈتن
توں آصف ونگاں آج گھن آہیں اسان کڈن دیاں بانہیں ویچ ڈتن^(۳۷)

سیف اللہ آصف ابتدائی تعلیم آپنی وستی کالے توں حاصل کیتی۔ گھر دے مالی حالات چنگے نہ ہن۔ ہن سانگوں او مزید تعلیم دا سلسلہ جاری نہ رکھ سکے۔ شاعری دا شوق نکلے لاء کنوں ہا۔ اقبال عظمت کون اپنا استاد بنایا۔ انہاں دے علاوہ انہاں عزیز شاہد، اقبال سوکڑی تے احمد خان طارق کنوں وی فیض حاصل کیتا۔ شروع اچ انہاں ڈوہڑے لکھے۔ جیڑھے جگ مشہور تھے۔ ول جیڑھے وڈے مشہور شعراء کرام نال بہون دا موقع ملیا تاں انہاں توں متاثر تھے تے نظماں وی لکھیاں۔ ایندے علاوہ انہاں جدید کافی وی لکھی۔ او زبان داورتا وچنگی طرحاں جاندن۔ منظر انہاں دیاں اکھیں اچ محفوظ رہے ویندن۔ جنہاں کون شعراں دا ویس پواتے امر کر ڈیندے۔

جھریاں بیریں بور کنوں ون ون نے ماہیں آر بھری
بھر ملخ چھلوراں بھرک پے کوئی پڑچاتے کوئی یار بھری
اڈوں روح دے روہ تیں مینہ لہہ پے اڈوں ساہ دی گنڈھ منہ تار بھری
ساڈے نال ہے آصف رنگیں دی کوئی کھیڈ عجیب اسرار بھری^(۳۸)

سیف اللہ آصف دا کمال ایہ ہے جو او مقامی تشبیہاں تے استعاریاں کون استعمال کریندے۔ اوندی ترکیب اوپری کانتی ہوندی او دھرتی دے رنگاں نال رنگیا شاعر ہے۔ جیویں میں عرض کیتے سیف اللہ آصف دا مشاہدہ بے انت ہے۔ اوندی یاداشت شاندار ہے۔ جیندے کنوں فائدہ چیندے ہوئے او شعر لکھدے۔ قاری حیرت دے سمندر اچ بڈ ویندے۔ جیویں میں عرض کیتے اونکوں شعر آکھن داڈا آندے۔ ہن گالھ ایہ ہے۔ جیڑھی

اور زبان استعمال کریندے۔ اونکوں سمجھن بہوں ضروری ہے۔ افسوس ایہ ہے جو ساڈے نوجوان، اینکوں متروک زبان سمجھ حیران تھی ویندن۔ حالانکہ ایہ خالص زبان ہے۔ لیکن کیوں جو ایس نوجواناں دے تجربے دا حصہ کانتی جیندی وجہ توں او حیران تے پریشان تھی ویندن۔ ایندی وجہ او منظر نامہ ہے جیڑھا نوجواناں دے سامنے کانتی۔

ایہ گالھ میں شہری نوجواناں دی زبان کوں سامنے رکھ کے آکھی ہے۔ شہراں اچ زبان بہوں متاثر تھیندی پئی اے۔ ہک تاں میڈیا دی یلغار، ڈوجھا مختلف علاقیاں اچوں آئے نوجواناں دا ملاپ، دیہات اچ بولیمجن آلی زبان خالص ہوندی اے تے موسم وی۔ ایہا وجہ ہے جو عرب آپنے بالاں دی تربیت کیتے دیہاتاں اچ بھیندے ہن۔ ہن سرائیکی سماج کوں سامنے رکھ ڈیکھو۔ ساڈے پاسے رشتے انہاں دے ناں آپووائے ہن۔ ماسی، چاچی، بوا، سوتر، مسات، ملیر، لیکن پڑھے لکھے نینگر "انکل" تے "آئی" اچ سارے رشتے جوڑ ڈیندن۔ سیف اللہ آصف خالص بیٹ دے راہن آلا ہے۔ ہیں ساگلوں اوندے کول زبان خالص تے محاورہ مقامی ہے۔ ایہا وجہ ہے جو اوندی شاعری پڑھدیں سُن دیں مزہ آندے۔ جیویں میں عرض کیتے۔ او ترقی پسند سوچ دا بندہ ہے۔ ماحول دوست ہے۔ جانوراں نال، پرندیاں نال ہر شے نال محبت کریندے۔ نہ چھڑا محبت کریندے۔ بلکہ اونکوں آپنی شاعری دا حصہ بنیندے۔

سیف اللہ آصف جیڑھیلے درختاں کوں بے دردی نال کٹیندا ڈھدے تاں اونکوں بہوں تکلیف تھیندی اے۔ تے او ایندا اظہار آپنی شاعری اچ کریندے۔ جیڑھا بہوں حیران کن ہوندے۔ کیونکہ ہک درخت نال کئی حیاتیات جڑیاں ہونیاں ہوندن۔ انسان اوندی چھاں تلے بہندن۔ ضرورت ویلے کپ تے استعمال کریندن۔ پرندے انہاں اُتے گھونسے بزیںدن۔ مطلب ہے جو ہک درخت نال پورا جہان آباد ہوندے۔

سیف اللہ آصف کیجھا سوہنا اظہار کیتے:

اساں چھینگوں نال کجڑاں ہا، اساں پڑ پھر کار ڈکھائے ہن
او چھاوی نال چھنڈ تے گئے جیڑھے ون تیں ساڈے آہنے ہن
ہن آہنڑیں دیوچ خاب ساڈے چنچ جو گاڈے کے پالنے ہن
اوں ناں گئے آصف گیریں دے گل گاریں نال سنبھالنے ہن^(۳۹)

ایہ ڈوہڑا آج دے ماحولیاتی مسائل دے حوالے نال ہک اہم ڈوہڑا ہے۔ جیندا ذکر میں پہلے کیتے۔
ایندے اندر لفظاں داورا تاوا، درختاں نال پرندیاں دی سانجھ ہک پورا منظر نامہ ہے۔ جیڑھانہ صرف روایت نال جڑیا
ہویا ہے۔ بلکہ ترقی پسندی دا ہک سوہنا سبق اے۔

سیف اللہ آصف دی شاعری بارے اظہر کلیانی آہدے:

"داماں آصف دی جنم بھومی اے۔ دامانی لینڈ سکپ تے کھڑے سیف اللہ آصف آپنی
ٹنگ تے بولیندے۔ ہونیں پکھڑو دی کار بولیاں بولیندے۔ آصف توں پہلے چھڑی دامان
دی کریہہ کر ڈھ اتے اگرس دے فیکٹر (Factor) کوں ڈومینٹ (Dominent) بنا کے
پیش کیتا گئے۔ پر سیف اللہ آصف دامانی اچ کج اتے سوہنپ دا ایہو جیہاں کھ ڈکھائے۔
جیڑھا آصف دی شاعری توں پہلے کہیں سیف اللہ آصف (Recessiv Trail) دا نگوں
لگیا کھڑا ہی۔" (۳۰)

سیف اللہ آصف دی شاعری بارے محبوب تالیش دا آکھن ہے:

"زبان دا تیر ہوون شاعری دی وکھری تے نو یگی شان ہوندی اے۔ سیف اللہ آصف دیاں
نظماں ہوون، بھانویں ڈوہڑے تے غزلاں ہر جاہ تے ساکوں ایں گالھ دانر ویا احساس ملدے
جو او کتھائیں وی آپنی زبان کوں اوپر اتے میلا نہیں تھیون ڈیندا۔ جنیں پاروں او ندے شعر
سنن تے پڑھن آلیں نال گھاٹی سنگت کریندن۔ کئی جاہیں تیں تاں او اصلوں دامان دے
مقامی محاوریں دیاں چنڈاں گٹھاں وچ لبھدے۔ جتھاں وسیب دے عام قاری کوں گالھ
سمجھن اچ و تھ محسوس تھیندی اے۔" (۳۱)

مارشل لاء ساڈی ملکی تاریخ دا کالا باب ہن۔ جنہاں دی وجہ کنوں ساڈے ملک دا بہوں نقصان تھئے۔ کوئی
وی سیاسی شعور رکھن آلا ترقی پسند انسان کڈا ہی وی جمہوریت دے مقابلے اچ مارشل لاء کوں چنگانی سمجھدا۔ مارشل
لاء دے دور اچ زبانان اُتے چندرے لاڈتے ویندن۔ حق سچ آکھن دی اجازت نی ہوندی۔ ظلم دی کالی رات سر اُتے
ہوندی اے۔ چور دروازے توں آئے حکمراناں دے خلاف گالھ کرن آلیاں کوں سرعام کوڑے مارے ویندن۔
ایجھے حالات اچ زندہ تے باشعور شعراء ایں ظلم آتے نا انصافی دے خلاف حق سچ دا نعرہ لائے۔ سیف اللہ آصف

سیاسی شعور رکھن آلا شاعر ہے۔ انہاں ہمیشہ مارشل لاء دی نفی کیتی اور جمہوریت دے حق اچ لکھیے۔ اوکوں جڈاں وی موقع ملے اولفظاں دے ہتھیاراں نال حملہ آور تھئے۔
ہن کوٹ دی قید اچ کجھ جے تیں ڈنہہ رات اندھاری رہ ویسن
انمول وفا جھنیں موتیں دے ایویں ترخ بازاری رہ ویسن
تیڈے جتیاں جوڑ نیئے رہن تیڈے صحن بوہاری رہ ویسن
تیڈے پیریں آصف بھاگ جو ہے تیڈے لوک پجاری رہ ویسن^(۴۲)

سرائیکی وسیب اچ موجود سر داری نظام تے وڈیرہ شاہی غریب لوکاں کوں ہمیشہ مارے لتاڑے۔ وسیب کوں ہٹ تے وی ڈیکھوں تاں پورا ملک عدم مساوات دا شکار اے۔ امیر، امیر توں امیر تر تھیندا ویندے۔ سفید پوش طبقہ لگ بیٹھے۔ غریب دی آمدن ماہ نہ ویاوے۔ کیوں جو غریب ساری حیاتی روزی روٹی دے چکر اچ رہ ویندے۔ نہ مر سگدے نہ جی سگدے۔ ملکی آبادی اندھادھند و دھدی پئی اے۔ وسائل اچ کمی آندی ویندی اے۔ بالا دست طبقات دی لٹ پٹ ول روز ڈیہاڑی و دھدی پئی اے۔ ملک کوں ادارے مضبوط کریندن۔ اتھاں صورتحال مختلف ہے۔ وڈے لوک ملک کوں لئی چاتی ویندن۔ حکمراناں دے بال تے اثاثے ملکوں باہر ہن۔ عوام صرف نعرے مارن جوگی ہے۔ آزادی دے بعد دے خاب چکنا چور تھی گئیں، اچھیں حالات اچ سیف اللہ آصف دا ڈوہڑا چھڑا وین کر سگدے۔ رستہ ڈکھا سگدے۔ پرائیکوں ٹھیک نی کر سگدے۔ ترقی پسندی چھڑا روایت کوں بغاوت نی بلکہ اگوں و دھن دا ناں ہے۔ شاعر مبلغ نی ہوندا او غریب لوکاں دا ترجمان ہوندا۔ ظلم دے خلاف آواز بلند کریندے۔

"ستے شیر و ہن تاں جاگو، باندر جھوک اجاڑی ویندن۔"

مشتاق سبقت (۱۹۶۴ء)

مشتاق سبقت، ۸ دسمبر، ۱۹۶۴ء مظفر آباد (ملتان) اچ پیدا تھئے۔ پرائمری تیں تعلیم وستی کجھی آلا، محمود کوٹ تے بعد اچ مڈل میٹرک دا امتحان گورنمنٹ ہائی سکول محمود کوٹ توں پاس کیتا۔ انہاں دے بزرگ تونسہ دے راہن آ لے ہن۔

مشتاق سبقت ۱۹۷۹ء اچ سرائیکی دے باکمال شاعر سید چراغ شاہ آزاد کوں اپنا ڈوہڑا دکھایا۔ ایندے بعد انہاں دے ڈوہڑے ہک نوبلی سجان بنائی۔ ہن توٹی انہاں دی ہک کتاب تے کئی کتابچے چھپ تے سامنے آئین۔

۱۹۸۹ء

دلنور پبلی کیشنز، نور پور نارنگا

۱۹۹۱ء	دنور پبلی کیشنز، نور پور نارنگا	۲۔ بازاں دے جھٹ
۱۹۹۷ء	سلیمان برادرز، ملتان	۳۔ سبقت دے ڈوہڑے
۲۰۰۱ء	جھوک پبلشرز، ملتان	۴۔ سبقت دے ڈوہڑے
۱۹۹۵ء	اسامہ پبلشرز، ملتان	۵۔ کھیڈ قلندر دی

انویں تاں مشاق سبقت بنیادی طور تے نظم دا شاعر ہے۔ سکول ٹیچر دے طور تے ریٹائر تھے۔ مشاعریاں اچ انہاں کوں محبت نال سنیا ویندے۔ سبقت صاحب ترقی پسند سوچ دے شاعر ہن۔ سرمایگی وسیب دے شعراء آپنے خطے کوں ہمیشہ آپنی شاعری دا موضوع بنائے۔ جیویں جو کئی واری ذکر تھئے۔ سرمایگی خطہ روہی، تھل دامان تے مشتمل ہے تے سارا خطہ مصائب دا شکار ہے۔ اچھیں حالات اچ شاعر دا بولن حق بندے۔ جتھاں مقامی سیاست دان عوام کتوں ووٹ گھنن دے بعد انہاں دے مفاد تے خیر چنگی کیتے کم نہ کرن۔ مشاق سبقت ہمیشہ وسیب دے سن دے خاب ڈہدے۔ لوکاں دے گھراں اچ خوشیاں ہوون، جھمراں ہوون، لوکاں کوں جیون دا حق ہووے۔ دریا مشاق سبقت دی شاعری دا ہک حوالہ رھیے۔ پانی جتھاں خوشی خوشالی دی علامت ہے۔ اتھائیں جیون دا سامان وی ہے۔ روہی تے دامان دے بندے دی گزران دکھاں دی داستان ہے۔ ایویں بیٹ اچ وسدے لوک وی مساکل دا شکار راہندن۔

پیا ویندیں اتنا سوچ تاں سہی جیڑھے بیٹ دے حال ان کیا بنسی؟
ایڈوں بے اوچھن گزران پیسے اوڈوں قہر دے کال ان کیا بنسی؟
ہک گالھ دی سبقت ولد دی ڈے ایویں ڈھیر سوال ان کیا بنسی؟
وچ منگسن روٹی کہیں درتوں ساڈے چچرے بال ان کیا بنسی؟^(۳۳)

ہن ایں ڈوہڑے کوں غور نال پڑھوں تاں کئی چیزاں نشاہر تھیندن۔ پہلی گالھ تاں بیٹ دی صورت حال یعنی دریا دی موجودگی دے باوجود کال ہے۔ آکھن گویا کرن توں ڈھیر سوال ہن۔ آخری مصرعے دا عذاب، ڈکھ اوہو سمجھ سکدے جنیں بکھ تر یہہ نبھائی ہووے۔ یعنی بکھ تے غربت بالاں کنوں زبان وی کھس گھدی اے۔ او بول وی نی سکدے۔ اچھیں حالات اچ شاعر اگوں تے ودھن دا درس ڈیندے۔ مونجھ ہے، بکھ ہے، ڈکھ ہے۔ لیکن نال جیون دی سک وی سلامت ہے۔ زندگی ہک نعمت ہے۔ کوئی وی ایندے کنوں نجات حاصل نی کرن چاہندا۔ ہک بیمار آخری حد تیں علاج کراون دی کوشش کریندے۔ اتھوں ایہ گالھ ثابت تھیندی ہے۔ جو زندگی ہے تاں ڈکھ وی ہن۔

مسائل وی ہن۔ انہاں حالات اچ جیون کمال اے۔ باہمت لوک اچھے حالات اچ جیندن تے جیون دادرس ڈیندن۔
مشتاق سبقت انہاں اچوں ہک ہے۔

تریہہ مشتاق سبقت دے ڈوہڑیاں اچ بار بار آندی ہے۔ ایہ ہک اچھاں استعارہ ہے۔ جو روہی، تھل
دامان دا بندہ ایندا بہتر تصور کر سگدے۔ لازمی گالھ ہے۔ تکلیف اونکوں ہوندی ہے۔ جیڑھا عذاب بھگیندے۔ درد
کوں اوہو سمجھدے جیڑھا درد بھگیندے۔ روہی تھل دامان پائی دی کمی دا شکار ہے۔ سیانے آہدن۔ پائی زندگی اے۔
ودے وہم ولہیٹ کے ٹردے ہیں اگوں پنہہ اڑول ہے کیا تھیسے؟
روح ریتراڈ کے ساہ ساہ دے آپوندی گل ہے کیا تھیسے؟
نہ دور توں پائی ڈسدے کوئی نہ پھینگ بکل ہے کیا تھیسے؟
جے سبقت سانوں وس پئے تاں ساڈے اندر تھل ہے کیا تھیسے؟^(۴۴)

مشتاق سبقت جتھاں ترقی پسندی دا قائل اے اُتھاں ایندی شاعری اچ ڈوہجے وی کئی رنگ موجود ہن۔
اورنگ تہذیبی، ثقافتی تے معاشرتی ہن۔ ہر رنگ اچ اگوں تے ودھن دی سک ہے جیون دی سک ہے تے ایہا سک
ترقی پسندی اے۔ کیوں جو ترقی پسند شاعر آپنے موجودہ وقت کنوں اگوں تے ڈہدے۔ دل آپنی ذات کوں کائنات
نال رلاتے لوکاں کوں جیون دادرس ڈیندے۔ ایہ رویہ سارے سرائیکی شعراء اچ موجود ہے۔ جتھاں او محبت دی
گالھ کریندن۔ حسن و عشق دے قصے لکھدن۔ نال انسانی زندگی دے مصائب داوی ذکر کریندن۔ ڈوہجی گالھ ایہ جو
صرف آپ، آپنی وسوں نی بلکہ جمل جہان دی خیر منگدن تے ایہو ترقی پسنداں دا منشور رہ گئے۔ مذہب، ملت کنوں
ہٹ تے بین الاقوامی برادری، انساناں دی چنگلی بارے سوچو۔
مصطفیٰ خادم (۵ جولائی، ۱۹۵۶ء)

تونسے شریف کوں سیانیاں دی وستی آکھیا ویندے۔ بلاشبہ ایندے اچ کوئی شک کاہنی۔ اتھوں دے
ادبیاں تے شاعراں وس وسیب اچ وڈاناں بنائے۔ مصطفیٰ خادم انہاں اچوں ہک ہے۔ جیڑھا ہک صاحب اسلوب شاعر
اے۔ مصطفیٰ خادم میٹرک دیرہ غازیخان اچوں کیتی۔ ول ایندے بعد ۱۹۷۴ء اچ (پی ٹی سی) کیتی۔ ۱۹۷۵ء شناختی کارڈ
دے دفتر کلرک بھرتی تھی گئے۔ ۱۹۷۸ء اچ ایف اے دا امتحان وی پاس کر گھدا۔ انہاں ۱۹۸۳ء اچ پرائیویٹ طور
تے بی اے دا امتحان وی پاس کر گھدا۔

امتحان پاس کرن دے بعد ہیں محکمے اچ "شاریاتی معاون" بن گئے۔ ۱۹۷۶ء اچ سسٹن شاکر تونسوی دے شاگرد تھئے۔ غزل تے ڈوہڑا انہاں دی خاص سجان اے۔ انہاں دے ڈوہڑے زبان زدو عام ہن۔ ہن توئی انہاں دیاں درج ذیل کتاباں چھپتے سامنے آئین۔

۱۔ اسماں پندھ کرنے	زید پبلشرز، ملتان	۲۰۰۲ء
۲۔ بھانج	دبستان سحر، دیرہ غازیخان	۱۹۹۷ء
۳۔ پارت	سرائیکی ادبی سنگت، کراچی	۱۹۹۳ء
۴۔ پنج کئی	خلیفہ کتاب گھر، تونسہ	۱۹۹۶ء
۵۔ لوار لہجے	دبستان سحر، دیرہ غازیخان	۱۹۹۶ء
۶۔ پورھنیا	ناصر پبلی کیشنز، دیرہ غازیخان	۲۰۱۰ء

مصطفیٰ خادم دی شاعری اچ ترقی پسندی واضح طور تے موجود ہے۔ جیویں پہلے عرض کیتا گئے جو تونسہ شریف لٹل یونان ہے۔ تاں ابدا مطلب ہے۔ اتھوں دے شعراء تے ادیبوں دا فکری معیار بہوں اچا ہے۔ ایندی وجہ اتھوں تھیون آلیاں بیٹھکاں ہن۔ جنہاں دا شعراء حضرات مختلف موضوعات اُتے گالھ مہاڑ کریندن۔ حالات حاضرہ اُتے گفتگو تھیندی اے۔ مکالمے دی وجہ توں سوچ دا در کھلدے۔ سسٹن مصطفیٰ خادم دی شاعری بارے سسٹن اعظم سعیدی دا آکھن ہے:

"سسٹن مصطفیٰ خادم دا پہلا شعری مجموعہ "پارت" چھاپتے سرائیکی ادبی سنگت ہک نویں ون ودھارے دی کوشش کیتی ہے۔ اسماں ایں مجموعے کوں شاعری دے معیار مطابق تاں نی چھاپ سکے۔ جو وسائل محدود ہن۔ لیکن وسیب کوں سوہنی فکری سوغات ڈیون اچ کامیاب تھئے ہیں۔" (۳۵)

انہاں دیاں غزلاں تے ڈوہڑے سدھے سامع تے قاری دے دل اچ لہہ ویندن۔ او وکھو وکھی دے موضوعات نال آہنی شاعری کوں نواں نرویا کر ڈیندن۔ ۱۹۹۳ء اچ انہاں دا پہلا مجموعہ "پارت" چھپیا تاں وسیبی لوکاں اوکوں ہتھ چاتا۔ مصطفیٰ خادم ہک ترقی پسند بندہ ہے۔ بھانویں جو اوندی شاعری اچ روایتی موضوعات دی تھوڑ کانتی۔ لیکن او ہمیشہ آپ وی تے وسیب و سدے لوکاں کوں آگوں تے ودھن دا درس ڈیندے۔

اسماں پل پل یار پندھیڑو ہیں، نئے سکدے تر اسماں پندھ کرنے

تو نہیں چھٹکاں سہی کچھ تھولیاں ڈے ونجے دل نہ ڈراساں پندھ کرنے
تیڈی خدمت خادم عرض کروں منظور چاکر اسساں پندھ کرنے
لب چولوں توں ہی توں بولوں ونجے میں میں مر، اسساں پندھ کرنے^(۳۶)

مصطفیٰ خادم جیڑھے وسیب اچ وسدے اتھاں غربت، دروہ، بے وسی تے ڈڈھپ بھرپور انداز اچ موجود
ہے۔ طبقاتی تے سرداری نظام آج ۲۱ ویں صدی اچ وی داماں دے علاقے اچ کالے ناگ و انگوں موجود ہے۔ لوک
غلام ابن غلام اوکھی حیاتی گزربندن۔ مصطفیٰ خادم جیہاں باشعور شاعر اچکھیں حالات ڈیکھ تے کیوں چپ رہ
سگدے۔ حالانکہ اچکھیں ماحول اچ ۹ نہراں دے خلاف گالھ کرن، لکھن آپنے آپ کو موت دے منہ اچ ڈیون
ہے۔

اقبال سوکڑی انہاں بارے لکھیے:

"آپنے علاقے دی معاشی بد حالی، لوکاں دیاں محرومیاں، وڈیریاں دے ظلم تے موسم دیاں
تلخیاں ایندے سامنے ہن۔ زندگی دے ایں اوکھے سفر اچ انہاں دے سامنے ہزاراں
موضوع موجود ہن۔"^(۳۷)

مصطفیٰ خادم دے وطن وسیب یا تاں مینہ دی واچھڑیا نہیں دا عذاب ہوندے یا کریہہ، تس، موسمیاتی
تبدیلی، موحولیاں بدلانو، اوندے وسیب کول بہوں متاثر کیتے۔ ایہ نی جو اوچھڑا ظالم طبقات دے خلاف گالھ
کریندے۔ بلکہ موسمی حالات یعنی فطرت دی ونڈتے وی اظہار کریندے۔ ایں سلسلے اوندے لفظ سوہنے تے انداز
من موہنا ہوندے۔

تیڈوساون سرت سنبھال گھدی ساڈوپل پل پالا پوہ ٹرپے
تیڈے ہوندیں کھن تیں نہ تزداتیڈے باجھ بجر کئی کوہ ٹرپے
تیں آکھیے خادم کیا ٹوریم ہک روونی ریت داروہ ٹرپے
اساں رور روکے سچ کر ڈکھلائے جو لفظ جناب دے موہ ٹرپے^(۳۸)

مصطفیٰ خادم ہک پڑھیا لکھیاتے ترقی پسند سوچ رکھن آلا شاعر ہے۔ اوچنگی طرحاں جانڈے۔ جو فطرت
دے نال مظلوم طبقات دے حق اچ کیوں گالھ کرنی اے۔ او آپنے معاشرے دی اصلاح واسطے جدوجہد
کریندے۔ آپنی شاعری دے زریعے لوکاں کول سچ دا پیغام ڈیندے۔

انہاں دی شاعری بارے جسارت خیالی آکھیے:

"اوندا شعری مجموعہ "لوار لہجہ" ہووے یا "پورھنیا" اوندا شعر انقلابی عزم تے نویں فکر دا
غماز ہے۔ اوندی شاعری انسانیت دے اعلیٰ وارف مقاصد دی ترجمان ہے۔" (۴۹)

کیوں جو ساڈا موضوع ڈوہڑے اچ ترقی پسندی ہے۔ جیڑھی مصطفیٰ خادم دی شاعری اچ جاء جاء تے موجود
ہے۔ ہن ڈیکھن آلی گالھ ایہ ہے۔ جو شاعر آپنے وسبب وسدے لوکاں کوں کتنا متاثر کیتے۔ گزریل ۵۰ سالوں دی
سراہیکی ادبی تاریخ گواہ ہے۔ جو اتھوں دے لوک یعنی روہی، تھل داماں دے لوک آپت اچ جڑ گین۔ ڈو جھاشعراں
دی شاعری انہاں کوں ایہ سمجھائے جو تعلیم دے بغیر این خطے دا بندہ آگوں تے نی ٹرسگدا۔ شعراء کرام جتھاں معاشی،
معاشرتی پسماندگی دا ذکر کیتے۔ انہاں لوکاں کوں ظالماں دے ظلم دے خلاف بولن دی سکھائے۔ ہن صورت حال ایہ
ہے کہ سیاسی کٹھ ہوون یا میلے مارکے لوک آپنے سیاست دان آگوں سوال کر بندن۔ جیندا پہلے تصور وی کا تہا۔ مکدی
گالھ ایہ اے کہ مصطفیٰ خادم آپنے ڈوہڑے اچ نہ چھڑا ترقی پسندی بارے گالھ کیتی اے۔ بلکہ تہذیبی تے ثقافتی
رنگاں کوں وی نشا بر کیتے۔ انہاں دی شاعری دا پندھ جاری اے۔ امید ہے۔ جو ایں توں وی زیادہ نویں تے نروی
شاعری نظر سی۔

کافی تے ڈوہڑا عام طور تے صوفیانہ تے عشقیہ صنف سمجھی ویندی ہئی۔ لیکن ایں وی ترقی پسندی دے
رستے دا انتخاب کیتا۔ ایہ کوئی نویں گالھ کا تہاں ہئی۔ دنیا دے ہر خطے اچ سیاسی حالات دی وجہ توں اتھوں دا ادب وی
متاثر تھئے۔ سراہیکی شاعر ایں توں پچھوں کیوں رہ سگدا ہا۔ اتھوں دے شعراء وی آپنیاں ساریاں اصناف اچ معاشی
تے سیاسی مسائل اُتے شاعری کیتی تے لوکاں کوں حیران کر ڈتا۔ کیوں جو ساڈے خطے اچ مشاعرے دی روایت
طاقتور رہی ہے۔ ہن سانگوں شاعر ایں سیاسی مسائل بارے خوب لکھیائی۔ او ڈوہڑا جیندے اچ صوفیانہ تے عشقیہ
مضامین ہوندے ہن۔ اوندے اچ سیاسی موضوعات وی زیر بحث آون شروع تھی گئے۔

ایں خطے اچ ترقی پسند تحریک دا ہک فائدہ ایہ تھئے۔ ادب برائے ادب دی بجائے ادب برائے خیالی تے
ادب برائے مقصد دا مقصد سامنے آیا۔ ایں تحریک دے ذریعے ہک آنجھی سانجھ پیدا تھئی۔ جیندی وجہ کنوں
مزاحمت سامنے آئی۔ اجتماعی مسائل بارے زیادہ گالھ تھئی۔ جیویں تاریخ آپنے آپ کوں گولیندی پئی
ہووے۔ جدید سراہیکی ادب پوری حیاتی دا احاطہ کیتے تے جدید ڈوہڑا پہلے کنوں وی زیادہ نکلڑا، موثر، متحرک تے
مستحکم تھئے۔ سچی گالھ ایہ ہے جو ڈوہڑا سراہیکی ادب دی روح ہے۔ بلاشبہ ساڈے کول ڈوہڑا آکھن آلے شعراء دی ہک

وڈی تندیر ہے۔ سیانے آبدن ہر نویں چیز آپنے عہد وچ جدید ہوندی ہے۔ ول ماضی دا حصہ بن قدیم تھی ویندی اے۔ جدید سرائیکی شاعری توں مراد او عہد ہے۔ جڈاں ترقی پسند تحریک دے اثرات اتھاں آئے۔ پاکستان بنن دے بعد ڈوہڑا لکھن آئے شعراء اچوں نور محمد ساکلی، حسرت ملتانی، صوفی فیض محمد دلچسپ، جاناہز جتوئی، اقبال سوکڑی، مشکور قطب پوری، سرور کربلائی، ملک آڈھا خان، فیض محمد سندھڑ، سفیر لشاری، پرسوز، سوناخان بے وس، احمد خان طارق، آزاد شاہ، امیر بخش دانش، شمیم اچوی، شاکر شجاع آبادی، امان اللہ ارشد، مصطفیٰ خادم، مشتاق سبقت، اعجاز ڈیروی تے ڈوجھے بہوں سارے شعراء کرام دے ناں سامنے آئے۔ ۲۰ صدیں دے آخر تے ۲۱ وی صدی دے منڈھ ایں صنف اچ نویں نویں خیالات آئے۔ انہاں اچوں ترقی پسندی دارنگ غالب ہا۔ ڈوہڑے اچ زور آور طبقات دے خلاف گالھ تھئی۔ مزدور دی گالھ تھئی۔ غریب طبقے بارے کھل تے گالھ تھئی۔ حالانکہ ڈوہڑے اچ ایندا تصور کا ناہا۔ اتھوں ایہ گالھ ثابت تھیندی ہے۔ جو وقت ویلھے نال جینویں زندگی دے ہر شعبے اچ تبدیلی آندی اے۔ ایویں ادب اچ وی سوچ فکر تے خیالات بدل دے رہ ویندن۔

حوالہ جات

- ۱۔ کلانچوی، دلشاد، سرائیکی باغ بہاراں، بہاولپور، اکادمی سرائیکی ادب، ۱۹۹۵ء، ص: ۸۹
- ۲۔ بلوچ، ممتاز، چچ دے ڈوہڑے، لاہور، سانجھ پبلکیشنز، ۲۰۱۰ء، ص: ۲۰
- ۳۔ سجاد حیدر پرویز، ڈاکٹر، مختصر تاریخ، اسلام آباد، زبان و ادب سرائیکی مقتدرہ زبان، پاکستان، ۲۰۰۹ء، ص: ۶۱
- ۴۔ دھریچہ، ظہور، سرائیکی اجڑک، ملتان، جھوک پبلشرز، ۲۰۱۴ء، ص: ۱۵۵
- ۵۔ عبدالغفور، قریشی، پنجابی ادب دی کہانی، لاہور، عزیز بک ڈپو، ۱۹۷۲ء، ص: ۷۸
- ۶۔ شمیم اچوی، شمیم دے ڈوہڑے، ملتان، جھوک پبلشرز، اشاعت مکرر، ۲۰۱۳ء، ص: ۳۲
- ۷۔ خان محمد آصف، آکھیاں بابا فرید نے، لاہور، پنجابی ادبی بورڈ، ۱۹۸۹ء، ص: ۱۱
- ۸۔ مظہر جمیل، سید، مختصر تاریخ زبان و ادب سندھی، اسلام آباد، مقتدرہ قومی زبان، پاکستان، ۲۰۰۹ء، ص: ۸۳
- ۹۔ نصر اللہ ناصر، خان، ڈاکٹر، سرائیکی شاعری دارلقاء، ملتان، سرائیکی ادبی بورڈ، ۲۰۰۷ء، ص: ۳۱۱، ۳۱۲
- ۱۰۔ نور پوری، دلنور (مرتب) انگارے، ملتان، جھوک پبلشرز، نوال ایڈیشن، ۲۰۱۴ء، ص: ۲۱

- ۱۱۔ ناصر، نصر اللہ، خان، ڈاکٹر، سراننگی شاعری دارالتقاء، ملتان، سراننگی ادبی بورڈ، ۲۰۰۷ء، ص: ۷۱۵
- ۱۲۔ نوروز، محمد بخش، مجموعہ، ڈوہڑہ جات نوروز، حصہ دوم، قصہ لیلیٰ مجنوں، ملتان، مولوی فیض بخش، تاجران کتب، اندرون پاک گیٹ، سن، ص ۲۳
- ۱۳۔ کیفی جام پوری، سراننگی شاعری، ملتان، بزمِ ثقافت، ۱۹۶۹ء، ص: ۲۹۰
- ۱۴۔ اعوان، گل عباس، جدید سراننگی شاعری، ملتان، جھوک پرنٹرز، ۲۰۱۲ء، ص: ۱۵
- ۱۵۔ ارشد، امان اللہ، اکھیں خواب جگاڑے، ملتان، جھوک پرنٹرز، ۲۰۰۲ء، ص: ۳۸
- ۱۶۔ اعوان، احسان، پیار دے سفیر، کراچی، نائن آرٹ اینڈ کو، سن، ص: ۳۵
- ۱۷۔ اعوان، گل عباس، ڈاکٹر، جدید سراننگی شاعری، ملتان، جھوک پبلشرز، ۲۰۱۲ء، ص: ۱۷۱
- ۱۸۔ شجاع آبادی، شاکر، پتھر موم، ملتان، جھوک پبلشرز، ڈوجھا ایڈیشن، ۲۰۰۷ء، ص: ۵۲
- ۱۹۔ اشتر، عبدالرشید، پکھڑو، دیرہ غازیخان، ناصر پبلی کیشنز، ۲۰۰۹ء، ص: ۹
- ۲۰۔ اشتر، عبدالرشید، پکھڑو، دیرہ غازیخان، ناصر پبلی کیشنز، ۲۰۰۴ء، ص: ۱۳
- ۲۱۔ اشتر، عبدالرشید، اشتر دے ڈوہڑے، دیرہ غازیخان، ناصر پبلی کیشنز، ۲۰۰۹ء، ص: ۴۰
- ۲۲۔ ایضاً، ص: ۳۵
- ۲۳۔ لغانی، ڈاکٹر نجیب حیدر، مضمون، بعنوان، دریائے د جھوکیں دے خاب، مشمولہ عمراں دا پورھیا، ملتان، جھوک پبلشرز، ۲۰۰۷ء، ص: ۱۷
- ۲۴۔ اعوان، ڈاکٹر، گل عباس، جدید سراننگی شاعری، مضمون، بعنوان، آج کے دور دا لیجنڈ احمد خان طارق، ملتان، جھوک پبلشرز، ۲۰۱۲ء، ص: ۱۶
- ۲۵۔ اشولال، ڈاکٹر، میں کیا آکھاں، مضمون، بعنوان، ڈوہڑا اتے احمد خان طارق، ملتان، جھوک پبلشرز، ۲۰۱۳ء، ص: ۷
- ۲۶۔ طارق، احمد خان، عمراں دا پورھیا، ملتان، جھوک پبلشرز، ۲۰۰۷ء، ص: ۳۰۳
- ۲۷۔ ایضاً، ص: ۳۲۶
- ۲۸۔ ایضاً، ص: ۳۴۰
- ۲۹۔ خالی، جسارت، اقبال سوکڑی، شخصیت و فن، دیرہ غازیخان، ناصر پبلی کیشنز، ۲۰۰۸ء، ص: ۱۳۶

- ۳۰۔ جبارت خیالی، تذکرہ شعرائی، تونسہ شریف، کراچی، رنگ ادب، ۲۰۱۵ء، ص: ۴۳۴
- ۳۱۔ رسول پوری، محمد اسلم، اقبال سوکڑی، سراینکی غزل کی آبرو، دیباچہ، اقبال سوکڑی فن و شخصیت، ڈیرہ غازیخان، ناصر پبلی کیشنز، ۲۰۰۸ء، ص: ۲۴
- ۳۲۔ جبارت خیالی، اقبال سوکڑی، شخصیت و فن، ڈیرہ غازیخان، ناصر پبلی کیشنز، ۲۰۰۸ء، ص: ۱۳۵
- ۳۳۔ ارشد، امان اللہ، ارشد دے ڈوہڑے، چند و پیر کمال، دلچسپ سراینکی سنگت، ۱۹۹۳ء، ص: ۲۰
- ۳۴۔ گل عباس، اعوان، ڈاکٹر، جدید سراینکی شاعری، ملتان، جھوک پبلشرز، ۲۰۱۴ء، ص: ۱۶۸
- ۳۵۔ ارشد، امان اللہ، اکھیں خواب جگاڑے، ملتان، جھوک پبلشرز، ۲۰۰۴ء، ص: ۷۶
- ۳۶۔ ایضاً، ص: ۳۹
- ۳۷۔ آصف، سیف اللہ، بوچھن دے گنڈھ کنجیاں، ملتان، جھوک پبلشرز، ۲۰۰۹ء، ص: ۳۴
- ۳۸۔ ایضاً، ص: ۲۶
- ۳۹۔ ایضاً، ص: ۲۸
- ۴۰۔ اظہر کلیانی، مضمون، بشمولہ، بوچھن دے گنڈھ کنجیاں، ملتان، جھوک پبلشرز، ۲۰۰۹ء، ص: ۱۷
- ۴۱۔ تابلش، محبوب، مضمون، بشمولہ، بوچھن دے گنڈھ کنجیاں، ملتان، جھوک پبلشرز، ۲۰۰۹ء، ص: ۲۳
- ۴۲۔ ایضاً، ص: ۵۶
- ۴۳۔ سبقت، مشتاق، سبقت دے ڈوہڑے، ملتان، جھوک پبلشرز، ۲۰۰۱ء، ص: ۳۲
- ۴۴۔ ایضاً، ص: ۲۲
- ۴۵۔ مصطفیٰ خادم، پارت، دیرہ غازیخان، دبستان سحر، ۱۹۹۳ء، ص: ۲۱
- ۴۶۔ مصطفیٰ خادم، لواریجے، دیرہ غازیخان، دبستان سحر، ۱۹۹۶ء، ص: ۱۰۳
- ۴۷۔ سوکڑی، اقبال مشمولہ، مضمون، مصطفیٰ خادم، پارت، ڈیرہ غازیخان، دبستان سحر، ۱۹۹۳ء، ص: ۱۴، ۱۵
- ۴۸۔ مصطفیٰ خادم، لواریجے، ڈیرہ غازیخان، دبستان سحر، ۱۹۹۶ء، ص: ۱۰۸
- ۴۹۔ خیالی، جبارت، تذکرہ شعرائے کرام تونسہ شریف، کراچی، رنگ ادب پبلی کیشنز، ۲۰۱۵ء، ص: ۱۵۵